

9. ГЛАГОЛИ

9.1. КАТЕГОРИИ ИЗМЕНЕНИЯ

Глаголите споделят с личните и притежателните местоимение категорията **лице** и **число** (три лица в единствено и три в множествено число). Чисто глаголни категории са **наклонение**, **време**, **залог** (диатеза) и **вид**. **Финитни и инфинитни форми**

Формите, които различават лице и число се наричат **лични** или **финитни**, а онези, които гласят еднакво и за шестте лица – **нелични** или **инфинитни** (виж 9.8). Към вторите спадат инфинитивът, миналото деятелното причастие, миналото страдателно причастие, сегашното деепричастие и миналото деепричастие.

Двете минали причастия, както и обикновените прилагателни, могат да имат мъжки, женски и среден род. Така напр. се различава *Došao sam* (дойдох) (когато говори мъж) и *Došla sam* (дойдох) (когато говори жена), *Primljen si* (приет си) (казано на мъж) и *Primljena si* (приета си) (казано на жена).

9.2. ВЪПРОСИТЕЛНА ФОРМА

Инверсия

Изявителното изречение може да се превърне във въпросително по два начина. Единият е инверсия на глагола и подлога, при което след глагола задължително се поставя въпросителната енклитика *li*:

(Deca spavaju.) Spavaju li deca? (Децата спят. Спят ли децата?)

От спомагателните глаголи *biti* (съм) и *hteti* (ща)

тогава, вместо енклитичните, се употребяват пълните форми (които имат ударение) (виж 9.13.1, 9.13.2), напр.:

(Dobro sam uradio.) *Jesam li dobro uradio?*
(Добре направих. Добре ли направих)
(Brzo će ozdraviti.) *Hoće li brzo ozdraviti?*
(Бързо ще оздравее. Ще оздравее ли бързо?)

Da li

Другият начин е пред изявителното изречение да се постави съчетанието *da li* (изговаряно *dàli*), сравним с руското *если* или френското *est-ce que*. При това трябва да се внимава евентуалните енклитики да са на второ място, след него:

Da li deca spavaju? (Спят ли децата?)
Da li *sam* dobro uradio? (Добре ли направих?)
Da li *će* brzo ozdraviti? (Ще оздравее ли бързо?)
(Poznaješ ga.) Da li *ga* poznaješ? (Познаваш го. Познаваш ли го?)

Виж и 9.6.4.1 и 9.6.6.2. За въпроси с частицата *zar* (нима) виж 13.3.

9.3. ОТРИЦАТЕЛНА ФОРМА

За отрицание на презенс (сегашно време), аорист (минало свършено време) и потенциал (условно наклонение), пред глагола се поставя частицата *ne*, при което трябва да се води сметка за мястото на енклитиката, напр.:

(Lift radi.) Lift *ne* radi. (Асансьорът работи. Асансьорът не работи)
(Dugo biste čekali.) *Ne* biste dugo čekali.
(Дълго бихте чакали. Не бихте чакали)

дълго)

Ударението пада понякога върху отрицателната частица, а понякога върху глагола, което зависи от това какво е ударението върху основния глагол (виж 3.4.1).

Nemam, nisam, neću

Глаголите *imati* (имам), *biti* (съм) и *hteti* (ща) имат в презенс специални отрицателни форми *nemam* (нямам), *nisam* (не съм), респективно *neću* (не ща) (виж 9.12, 9.13.1.1, 9.13.2.1). Тъй като последните два са спомагателни глаголи, *nisam* се използва за отрицателна форма на перфект (минало време), а *neću* за отрицателна форма на футурум (бъдеще време), напр.:

(Juče je padao sneg.) Juče *nije* padao sneg.
(Вчера валя сняг. Вчера не е валял сняг)
(Pobedićemo.) *Nećemo* pobediti. (Ще
победим. Няма да победим)

Въпроси с отрицание

За отрицателни въпроси обикновено се използва отрицателна форма с енклитика *li*:

Ne biste *li* hteli malo torte? (Не бихте ли
желали малко торта?)
Nismo *li* se negde već videli? (Не сме ли се
виждали някъде?)

Употребата на частицата *zar* при отрицателни въпроси (виж 13.3) показва, че отрицателният отговор се смята за по-малко вероятен:

Zar deca ne spavaju? (Нима децата не спят?)
Zar juče nije padao sneg? (Нима вчера не е
валял сняг?)

Виж и 9.6.4.2 и 9.6.6.3.

9.4. ВИД

Както и в другите славянски езици, глаголният вид (аспект) представлява значителна трудност за чужденците, които учат сръбски. Видът не спада към изменението на глаголите, а за всеки отделен глагол трябва да се определи дали по вид е **свършен (перфективен)** или **несвършен (имперфективен)**.

Несвършени и итеративни глаголи

9.4.1. Несвършените глаголи изразяват протичащо действието, което продължава известно време в миналото, настоящето или бъдещето, без ограничение. При това, почти всички могат да се употребят и като **итеративни (многократни)**, ако изразяват действие, което се повтаря многократно. Несвършен, например, е глаголът *pisati* (пиша) в изречението *Učenici pišu zadatak* (Учениците пишат домашно). Същият глагол е итеративен в изречението *Pisaću ti svakog dana* (Ще ти пиша всеки ден).

В малък брой случаи съществува глагол само с итеративно значение. Такива са напр. *ručavati* (обядвам) и *večeravati* (вечерям) срещу несвършените *ručati* (обядвам) и *večerati* (вечерям), или *viđati* (виждам) срещу свършения и несвършен *videti* (виждам; видя) (виж 9.4.3 по-долу).

Видове свършени глаголи

9.4.2. Свършените глаголи изразяват завършено действие, напр. *napisati* (напиша) в изречението *Napisao sam ti pismo* (Написах ти писмо). При това трябва да се различават няколко подвида свършеност:

- **моментни глаголи от свършен вид**, за действие, което продължава съвсем кратко, на практика се извършва за миг, напр. *pasti* (падна), *udariti* (ударя), *dati* (дам), *uzeti*

(взема), *skočiti* (скоча), *pući* (пукна се) и подобни;

- **начални глаголи от свършен вид**, които означават начало на действие, напр. *zapevati* (= роčeti revati) (запея), *zaspati* (= pasti u san) (заспя), *potrčati* (затичам се), *poleteti* (полетя), *progovoriti* (проговоря);

- **заклучителни глаголи от свършен вид**, които показват, че действието е доведено докрай, напр. *pojesti* (изям), *napuniti* (напълня), *pročitati* (прочета), *otpevati* (изпея), *izgoreti* (изгоря).

След по-подробен анализ на значенията на глаголите се стига и до други подвидове на свършения вид, каквито са **ингресивните** или **интензивните** глаголи, които показват, че действието е продължило известно време, напр. *poživeti* (поживея) (= živeti izvesno vreme), *zaigrati se* (заиграя се) (= prepustiti se igri, ne vodeći računa o vremenu), *uležati se* (залежа се) (= predugo ležati), *potrajati* (продължа), *porazgovarati* (поразговарям) и т.н., или **сативни** глаголи за действие, което е доведено до краен предел, до zasiщане, напр. *najesti se* (наям се), *naigrati se* (наиграя се), *nagledati se* (нагледам се), *namučiti se* (намъча се), *naspavati se* (наспя се) и т.н.

Двувидови глаголи

9.4.3. Една малка група глаголи имат особеностите и на двата вида, поради което ги наричаме **двувидови** (биаспектуални). Глаголът *videti* (видя, виждам), например, е несвършен в изречението *Pred sobom je video beskrajnu ravnicu* (пред себе си виждаше безкрайна равнина) (= pred očima je imao...), а свършен в *Obradovao se kad me je video* (зарадва се, когато ме видя) (= kad me je ugledao), без различия във формата. Такива са глаголите *čuti* (чуя, чувам), *razumeti* (разбера, разбирам), *ručati* (наобядвам се, обядвам), *večerati* (навечерям се, вечерям) и други, а

особено повечето от глаголите от чужд произход с наставките *-ovati*, *-irati* или *-isati*, напр. *organizovati* (организирам), *formirati* (формирам), *operisati* (оперирам).

Двувидов само в сегашно време е глаголят *kazati* (кажа, казвам): несвършен в *Svi to kažu* (Всички казват това) (= *svi to govore* (всички говорят това)), свършен в *Čekam da mi kažu šta se desilo* (Чакам да ми кажат какво се е случило). В минало време (*kazao sam* (казах)) и в бъдеще (*kazaću* (ще кажа)) той е свършен, защото означава еднократно изказване.

Употреба на свършения глагол

9.4.4. Поради самото си естество, свършеният глагол **не може да се употреби в сегашно време в главно изречение**, защото действието, което изразяваме чрез сегашно време е протичащо действие, затова изисква несвършен глагол. Така казваме *Čitam knjigu* (Чета книга), но не е възможно **Pročitam knjigu* (*Прочета книга).

Свършен вид в сегашно време е възможен в подчинено изречение, напр. *Oni traže da pročitam knjigu* (Те искат да прочета книгата) или *Ako pročitam knjigu, javiću vam* (Ако прочета книгата, ще ви се обадя), понеже тук в действителност се отнася за бъдеще действие (относително сегашно време).

Като изключение, и в главно изречение ще се употреби свършен вид в сегашно време, когато означава обичайно, редовно повтарящо се действие, напр.:

On svakog dana *dodē, pogleda* robu, ali ništa ne *kupi*. (Всеки ден той дойде, погледне стоката и нищо не купи)

9.4.5. Видови двойки. - Някои по-обичайни глаголи, напр. *imati* (имам), *morati* (трябва), *smeti* (бива), *izgledati*

(изглежда), *postojati* (съществувам), *stanovati* (живея), *važiti* (важа), *uticati* (влият) и др., са изключително само несвършени и срещу тях няма съответния свършен глагол. Много по-чест е случаят за едно и също понятие да съществуват два глагола, единият свършен, а другият несвършен, иначе равни по значение. За такива глаголи казваме, че образуват **видова двойка**. За съжаление, няма никакви белези, по които ясно да се разпознае кой глагол е свършен, а кой несвършен³². Единственият сигурен начин е да научим глагола в контекст и да видим какво действие изразява.

Перфективизация чрез суфикс

Срещу несвършения глагол *dremati* (дрема) съществува свършен *dremnuti* (дремна) (в сегашно време *dremnem*), със значение 'дрема кратко време (и се събужда)'. Подобно е отношението на несвършения *spravati* (спя) и свършения *odspravati* (поспя) 'спя известно време'. Превръщането на несвършения глагол в свършен се нарича **перфективизация**. В първия случай тя е извършена чрез добавяне на наставката *-nu* (*-n-*). Със същата наставка от несвършения *jaukati* (охкам) може да се получи *jauknuti* (охна), от *mlatiti* (удрям) – *mlatnuti* (ударя), от *tresti* (треса) – *tresnuti* (тресна), от *viriti* (надничам) – *virnuti* (надникна), от *ljutiti se* (ядосвам се) – *ljutnuti se* (ядосам се), и т.н.³³

32 М. Стеванович дава за пример двойки глаголи *krenuti* (тръгна) и *venuti* (вехна), *reći* (река) и *peći* (пека), *sesti* (седна) и *plesti* (плетя), *kazati* (кажа) и *bazati* (шляя се) и други; въпреки че по форма почти напълно съвпадат, във всяка двойка първият е свършен, а вторият несвършен.

33 Тук се подразбира, че срещу глаголите, които завършват на *-nuti* съществува и друг, несвършен от същата основа. Иначе самият завършек *-nuti* не говори нищо за вида на глагола, защото съществуват и несвършени глаголи като *tonuti* (тъна, потъвам),

Перфективизация чрез префикс

Във втория случай перфективизацията е извършена чрез добавяне на представката *od-*. По същия начин чрез други представки може от несвършения *pisati* (пиша) да се получи свършения *napisati* (напиша), от *čitati* (чета) – *pročitati* (прочета), от *stariti* (старея) – *ostariti* (остарея), от *igrati* (играя) – *odigrati* (изиграя), от *kriti* (кроя) – *sakriti* (скроя), от *pitati* (питам) – *upitati* (попитам), от *čuditi (se)* (чудя (се)) – *začuditi (se)* (учудя (се)) и други подобни. Докато в тези примери префиксът е променил само вида на глагола, в много други случаи той донякъде променя и значението, напр. в *dopisati* (допиша) 'да добавя нещо към написаното', *podmetnuti* (подложа) 'да подложа под нещо', *odseći* (отсека) 'да отстраня чрез сечене', *preplivati* (преплувам) 'да преплувам (през воден басейн)' и подобни. Виж от 16.3 нататък.

Вмъкване на *-va-*

9.4.5.1. Имперфективизацията, т.е. превръщането на свършения глагол в несвършен, се постига преди всичко чрез замяна на глаголните завършеци *-ati*, *-iti* или *-eti* с *-ávati*, *-ívati*, съответно *-évati* (и трите имат дълго възходящо ударение). Така, от свършения *obećati* (обещаю) получаваме несвършения *obećavati* (обещавам), от *primorati* (принудя) – *primoravati* (принуждавам), от *uvažiti* (съобразя се) – *uvažavati* (съобразявам се), често и с йотация, както в *ispuniti* (изпълня) – *ispunjavati* (изпълнявам), *opkoliti* (обкръжа) – *opkoljavati* (обкръжавам), *udesiti* (наглася) – *udešavati* (нагласявам) и т.н. От свършения *pokriti* (покроя) несвършеният е

venuti (вехна), *brinuti* (грижа се), *čeznuti* (копнея) и други.

pokrivati (покривам), от *izbaciti* (изхвърля) – *izbacivati* (изхвърлям), от *dočekati* (посрещна) – *dočekivati* (посрещам), с йотация *navaliti* (нахлуя) – *navaljivati* (нахлувам), *dosaditi* (омръзна) – *dosadivati* (омръзвам) и т.н. От свършения *uspjeti* (успея) несвършеният е *uspevati* (успявам), срещу *zastareti* (застарее) имаме *zastarevati* (застарявам), от *oboleti* (заболея) – *obolevati* (заболявам) и т.н.

Други начини за имперфективизация са:

Вмъкване на *-ja-*

- чрез вмъкване на сричката *-ja-* пред окончанието за инфинитив, напр. *ustati* (стана) (свършен) – *ùstajati* (ставам) (несвършен), *ispiti* (изпия) – *ispijati* (изпивам), *razbiti* (разбия) – *razbijati* (разбивам);

Вмъкване на *-i-*

- чрез вмъкване на гласната *i* в основата, напр. *ubрати* (набера) – *ubírati* (набирам), *isprати* (изпера) – *ispírati* (изпирам), *umreti* (умра) – *ùmirati* (умирам), *izreći* (изрека) – *izrícати* (изричам), *uzeti* (*uzmem*) (взема) – *uzímati* (взимам), с йотация *poменути* (спомена) – *pòminjati* (споменавам), *početi* (*počnem*) (почна) – *pòčinjati* (почвам) и т.н.

Замяна на гласната

- чрез замяна на гласната *o* от свършения глагол с гласната *a* (най-често с дълго възходящо ударение), напр. *stvoriti* (създам) – *stváрати* (създавам), *napojiti* (напоая; храня) – *napajáти* (напоявам; хранявам), *zamoriti* (уморя) – *zamárati* (уморявам), *prelomiti* (пречупя) – *prelámati* (пречупвам), *potoći* (*potognem*) (помогна) – *potógati* (помагам), с йотация *roditi* (родя) – *ráđati* (раждам),

nasloniti (облегна) – *nàslanjati* (облягам), с промяна на съгласната *skočiti* (скача) – *skákati* (скачам), *uložiti* (вложа) – *ulágati* (влагам) и т.н.

В по-редки случаи имперфективацията се извършва само чрез промяна на ударението, напр. *òpevati* (възпея) (свършен), *opévati* (възпявам) (несвършен), *pògledati* (погледна) (да хвърля поглед), *poglédati* (поглеждам), (итеративно: от време на време хвърлям погледи).

-iti срещу **-ati**

9.4.5.2. При някои глаголи е неизвестна посоката на промяна, т.е., дали става дума за перфективизация или имперфективизация. Може, във всеки случай, да се констатира, че при много двойки свършеният глагол е на **-iti**, а несвършеният на **-ati**, напр. *spremiti* (приготвя) – *spremati* (приготвям), *primiti* (приема) – *primati* (приемам), *baciti* (хвърля) – *bacati* (хвърлям), *lupiti* (ударя) – *lupati* (удрям), с йотация *platiti* (платя) – *pláčati* (плащам), *skupiti* (събера) – *skupljati* (събирам) и т.н.

Някои двойки на по-често използвани глаголи, които не се вметват в досега посочените образци: *kupiti* (купя) (свършен) – *kupovati* (купувам) (несвършен), *dići* (вдигна) – *dizati* (вдигам), *pasti* (падна) – *padati* (падам), *sresti* (срещна) – *sretati* (срещам), *povući* (оттегля) – *povlačiti* (оттеглям), *obući* (облека) – *oblačiti* (обличам), *svući* (съблека) – *svlačiti* (събличам).

Глаголи на -laziti

Свършените глаголи, получени от глагола *ići* (вървя, ходя) чрез добавяне на представка, имат несвършени партньори със суплетивна основа **-laziti**: *otići* (*odem*) (отида) – *odlaziti* (отивам), *izići/izaći* (*izidem/izadem*) (изляза) – *izlaziti* (излизам), *ući* (*uđem*) (вляза) – *ulaziti* (влизам), *poći* (*pođem*)

(тръгна) – *polaziti* (тръгвам), *doći (dođem)* (дойда) – *dolaziti* (идвам), *proći (prođem)* (мина) – *prolaziti* (минавам), *naći (nađem)* (намеря) – *nalaziti* (намирам) и др.

Nositi, voditi, voziti

Несвършените глаголи *nositi* (нося), *voditi* (водя) и *voziti* (возя, карам) имат по два реда префиксални производни. Прибавен към тази основа префиксът показва посока на движение, но не променя вида: остават несвършени *donositi* (донасям), *unositi* (внасям, въвеждам), *iznositi* (изнасям, възлизам), *odnositi* (отнасям, занасям), *prenositi* (пренасям) и т.н.; *dovoditi* (довеждам), *uvoditi* (въвеждам), *izvoditi* (извеждам), *odvoditi* (отвеждам), *prevoditi* (превеждам)³⁴ и т.н.; *dovoziti* (докарвам), *uvoziti* (вкарвам, внасям), *izvoziti* (изкарвам, изнасям), *odvoziti* (откарвам), *prevoziti* (прекарвам) и т.н.

За перфективизация служат основите *-nesti/-nesem*, *-vesti/-vedem* респективно *-vesti/-vezem*, които са свързани (т.е. появяват се изключително само с представка). Трябва да се обърне внимание, че свършеният глагол срещу *voditi* (водя) и свършеният глагол срещу *voziti* (возя, карам) гласят еднакво в инфинитива, но не и в сегашно време:

НЕСВЪРШЕН	СВЪРШЕН
<i>nositi</i> (<i>donositi</i> и т.н.)	<i>doneti</i> (<i>donesem</i>) (донеса), <i>uneti</i> (<i>unesem</i>) (внеса), <i>izneti</i> (<i>iznesem</i>) (изнеса), <i>odneti</i> (<i>odnesem</i>) (отнеса, занеса), <i>preneti</i> (<i>prenesem</i>) (пренеса) и т.н.

34 'Водя през нещо', откъдето е и произлязло днешното по-често значение на превеждане от един език на друг.

voditi (dovoditi и т.н.)	dovesti (dovedem) (доведа), uvesti (uvedem) (въведа), izvesti (izvedem) (изведа), odvesti (odvedem) (отведа, заведа), prevesti (prevedem) (преведа) и т.н.
voziti (dovoziti и т.н.)	dovesti (dovezem) (докарам), uvesti (uvezem) (вкарам, внеца), izvesti (izvezem) (изкарам, изнеца), odvesti (odvezem) (отведа, заведа), prevesti (prevezem) (прекарам) и т.н.

Reći и govoriti

Глаголът *reći* (река, кажа) няма несвършен партньор, но в тази роля се употребява глаголът *govoriti* (говоря, казвам).

Примери:

Šta je *rekaо* онај човек? – Šta *govori* онај човек? (Какво каза онзи човек? - Какво казва онзи човек?)

Rekla je da će otići. – Uvek je *govorila* da će otići. (Каза, че ще отиде. Винаги казваше, че ще отиде)

9.5. НАКЛОНЕНИЕ

За **индикатив** (изявително наклонение) не трябва да се говори специално, понеже това е немаркирано наклонение, което не изразява никакво специално отношение към действителността, и към което принадлежи огромното

мнозинство от всички глаголни изявления. Наклоненията, които изразяват отношението на говорителя към действителността са **императив** (повелително наклонение) и **потенциал** (кондиционал, условно наклонение). Някои граматички включват към наклоненията и **футурум II** (футурум екзактум, бъдеще предварително) (виж 9.7.6), като имат пред вид неговото значение.

9.5.1. Императив (повелително наклонение) – съществува във 2 лице единствено число и 1 и 2 лице множествено число. За трети лица няма специална форма, но се употребява частицата *neka* или *nek* с 3 лице единствено число, респективно множествено число сегашно време, например *Neka uđe taj gospodin* (Нека влезе този господин); *Nek se deca igraju* (Нека децата играят).

Съществуват два вида окончания за императив:

2 Л. ЕД. Ч.	1 Л. МН. Ч.	2 Л. МН. Ч.
-j	-jmo	-jte
-i	-imo	-ite

Императив на *-j, -jmo, -jte*

За определяне на формата на императив, трябва да се тръгне от 3 лице множествено число сегашно време. Ако то окончава на *-ju* или *-je* императивът ще бъде на *-j, -jmo, -jte*, напр.

ИНФИНИТИВ	3 Л. МН. Ч. СЕГ. ВР.	ИМПЕРАТИВ
čekati (чакам)	čekaju	čekaj, čekajmo, čekajte

piti (пия)	piju	pij, pijmo, pijte
razbiti (разбия)	razbiju	razbij, razbijmo, razbijte
verovati (вярвам)	veruju	veruj, verujmo, verujte
sejati (сея)	seju	sej, sejmo, sejte
razumeti (разбера)	razumeju	razumej, razumejmo, razumejte
napojiti (напоя)	napoje	napoj, napojmo, napojte
brojati (броя)	broje	broj, brojmo, brojte

Императив на *-i, -imo, -ite*

При по-малък брой глаголи, които в 3 л. множествено число сегашно време пред окончанието *-ju* или *-je* имат **дълга гласна** (ударена или неударена), императивът ще бъде на *-i, -imo, -ite*, напр.:

ИНФИНИТИВ	3 Л. МН. Ч. СЕГ. ВР.	ИМПЕРАТИВ
prodavati (продай)	pròdāju	prodaji, prodajimo, prodajite
gajiti (отглеждам)	gáje	gaji, gajimo, gajite

blejati (блея)	bléje	bleji, blejimo, blejite
----------------	-------	----------------------------

Императив на *-i, -imo, -ite* имат всички останали глаголи:

ИНФИНИТИВ	3 Л. МН. Ч. СЕГ. ВР.	ИМПЕРАТИВ
krenuti (тръгна)	krenu	kreni, krenimo, krenite
tresti (треса)	tresu	tresi, tresimo, tresite
brisati (бърша)	brišu	briši, brišimo, brišite
skakati (скачам)	skaču	skači, skačimo, skačite
dizati (вдигам)	dižu	diži, dižimo, dižite
držati (държа)	drže	drži, držimo, držite
govoriti (говоря)	gòvorē	govòri, govòrimo, govòrite

Промени на съгласните

9.5.1.1. В глаголи като *peći* (пека), *vući* (влека), *seći* (сека), които в 3 л. мн. ч. сегашно време имат *peku, vuku, seku*, където *k* вследствие на сибиларизация (3.5.5) ще премине в *c*: *pecì (pecimo, pecite), vucì (vucimo, vucite), secì (secimo, secite)*.

При глаголите *sesti* (седна) (3 л. мн. ч. *sednu*), *leći*

(легна) (3 л. мн. ч. *legnu*), *помоћи* (помогна) (3 л. мн. ч. *pomognu*), освен формите на императив *sedni*, *legni*, *pomogni*, по-чести са формите без *-n-*: *sedi* (*sedimo*, *sedite*), *lezi* (със сибиларизация), *pomози* (също).

Hajde

9.5.1.2. Само в императив се употребява дефектният глагол *hajde* (*hajdemo*, *hajdete*). С определяне посоката на движение той означава 'році' (да тръгна, да отида, да вървя (св.в.)), напр. *Hajdemo u park* (Хайде да отидем в парка). Със съюза *da* и глагол в сегашно време служи за излагане на предложение (напр. *Hajde da gledamo televiziju* (Хайде да гледаме телевизия)). *Hajde* (*ajde*, *ajd*) се употребява и самостоятелно, като междуметие, със значение на подтикване, успокояване и др., по-подробна информация за което може да се намери в речника.

Nemoj

9.5.1.3. За **отрицателен** императив най-често се използва дефектният глагол *nemoj* (*nemojmo*, *nemojte*), който върви с инфинитива, напр. *Nemoj mi smetati*, или със съюза *da* и сегашно време, напр. *Nemoj da mi smetaš* (Недей да ми пречиш), *Nemojte da kasnite* (Недейте да закъснявате). Употребява се и самостоятелно, когато другият глагол се подразбира, напр. *da li da dođem?* – *Nemoj!* (= *nemoj doći*) (да дойда ли? - Недей (=недей да идваш)).

Отрицателен императив

Императивът може да бъде негиран с частицата *ne*, както и другите глаголни форми, но това зависи преди всичко за глаголите от **несвършен вид**, напр. *Ne čekaj* (не чакай); *Ne bojte se* (не се бойте). Негиран свършен императив се появява само в дадени установени конструкции, като напр.

Ne zaboravi da... (не забравяй да) или *Ne ubij* (не убивай) (библейска заповед), но не е възможно, напр. **Ne napiši to pismo*, а само *Nemoj napisati (da napišeš) to pismo* (недей да пишеш това писмо).

9.5.2. Потенциал (кондиционал), който се нарича и условно наклонение, се образува от минало деятелно причастие и кратката форма на аорист от глагола *biti* (виж 9.13.1.3). В зависимост от рода на подлога, във второ и трето лице съществуват по три форми, а в първо по две (защото никой не говори за себе си в среден род):

ЕДИНСТВЕНО Ч.

МНОЖЕСТВЕНО Ч.

1. radio/radila bih (бих работил/ работила)

1. radili/radile bismo

2. radio/radila/radilo bi

2. radili/radile/radila biste

3. radio/radila/radilo bi

3. radili/radile/radila bi³⁵

Потенциал в миналото

За възможно действие в миналото понякога се употребява условно наклонение в минало време, съставен от потенциала на глагола *biti* и минало деятелно причастие, напр. *Bio bih došao da ste me zvali* (Щях да дойда, ако ме бяхте поканили). То не е много обичайно и най-често се

35 Тъй като формите на спомагателния глагол са енклитики, те ще дойдат **пред** причастието, ако подлогът или някоя друга дума го предшестват: *ja bih radio* (аз бих работил), *mnogo bih radio* (много бих работил), *žene bi radile* (жените биха работили) и др. подобни. В разговорния език съществува тенденция формата *bi* да се разпространи върху шестте лица (следователно и *ja bi radio* (аз бих работил), *mi bi radili* (ние бихме работили), *vi bi radili* (вие бихте работили)), но такива форми не спадат към стандартния език.

заменя с обикновен кондиционал (*Došao bih da ste me zvali* (Щях да дойда, ако ме бяхте поканили)).

9.5.2.1. Употреба на потенциала. - Основната употреба е в условни изречения, за което виж 21.3.13 и нататък. Освен това, подобно на кондиционала в други езици, това наклонение изразява възможно, предполагаемо действие, като напр. в

Ko bi pomislio da će nas tako prevariti! (Кой би си помислил, че така ще ни измамят!)
Nema dokaza koji bi to potvrdili. (Няма доказателства, които биха потвърдили това)

Служи и за омекотяване на твърдение, напр.:

Rekao bih da to nije tačno. (Бих казал, че това не е вярно)

Projekat bi mogao da uspe. (Проектът би могъл да успее)

Ne bih znao (Не бих могъл да знам)

(Отговор, който е по-учтив и по-малко рязък от *Ne znam* (Не знам))

Изразяване на желание

В първо лице често се изразява желание, напр.:

Htela bih da pogledam radnju. (Бих искала да видя магазина)

Molio bih čašu vode. (Бих ви помолил за чаша вода)

Вместо глагола *hteti* в потенциал може да се постави и самия глагол, който изразява желаното действие, напр.:

Mi bismo malo odspavali (Бихме поспали малко) (= *Hteli bismo malo da odspavamo* (= Бихме искали малко да поспим)).

В диалог в това значение може да се употреби и самият спомагателен глагол, с изпускане на миналото деятелно причастие:

Biste li (= Biste li hteli) malo torte? – Hvala, ne bih. (Бихте ли желали малко торта? - Не, благодаря)

Повторение в миналото

Една специфична употреба на сръбския потенциал е за действие, което се повтаря в миналото:

Što bi zaradio, to bi odmah i potrošio, i zato nikad ništa nije stekao. (Каквото изкараше, веднага го изхарчваше и затова изобщо нищо не спечели)

9.6. ВРЕМЕНА

Прости и сложни времена

Глаголните времена са общо седем на брой. Простите времена са сегашно време, аорист и имперфект. Сложните времена, т.е. съставените от две или три думи, са перфект, плусквамперфект, футурум I (който е отчасти и просто време, виж по-долу), и футурум II.

Както вече споменахме, говорейки за потенциала, миналото деятелно причастие в сложните времена може да има три рода, освен в първо лице, където има два. Положението на енклитиките *sam*, *si* и т.н. спрямо миналото деятелно причастие зависи от това, дали пред тях има някоя друга дума: *video sam* (видях, видял съм), но *ja sam video* (аз видях, аз съм видял), *odmah sam video* (веднага видях), но *bila je videla* (беше видяла, била е видяла), но *gospođa je bila videla* (госпожата беше видяла;

госпожата е била видяла) и подобни.

Когато две или повече сложни времена се изреждат едно след друго, с един и същ подлог, спомагателният глагол обикновено не се повтаря:

Bezdušni kočijaš ih je psovao, grdio i udarao bičem. (Бездушният кочияш ги псуваше, обиждаше и удряше с камшика)

В следващите раздели описваме само начина на образуване на времената, а за тяхното значение и употреба се говори по-късно, от 9.7 нататък.

9.6.1. Презенс (сегашно време). - Личните окончания за сегашно време са:

В ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО	В МНОЖЕСТВЕНО ЧИСЛО
1. <i>-m</i>	1. <i>-mo</i>
2. <i>-š</i>	2. <i>-te</i>
3. \emptyset (нулево окончание)	3. <i>-e, -u</i> или <i>-ju</i>

Първо лице сегашно време се посочва след инфинитива във всеки по-добър речник. Трябва да се обърне внимание на глаголите *moći* (мога) и *hteti* (ща, искам), чието първо лице единствено число е на *-u*: *mogu*, респективно *hoću* (виж 9.12, 9.13.2).

3 лице множествено число сегашно време

Що се отнася до трето лице множествено число, трябва да се съобразяваме със следните правила:

- Ако 1 лице единствено число завършва на *-im*, окончанието за 3 л. мн. ч. е *-e* и се добавя към съкратената

основа (без крайното *-i*), напр. *vidim* (виждам) – *vide, držim* (държа) – *drže, nosim* (нося) – *nose*.

- Ако 1 лице единствено число завършва на *-em*, окончанието за 3 л. мн. ч. е *-u* и се добавя към съкратената основа (без крайното *-e*), напр. *kažem* (кажа) – *kažu, padnem* (падна) – *padnu, pijem* (пия) – *piju, kupujem* (купувам) – *kupiju, prospem* (изсипя, излея) – *prospu*; изключение правят глаголите, посочени в следващото правило.

- Ако 1 лице единствено число завършва на *-am*, окончанието за 3 л. мн. ч. е *-ju*, напр. *dam* (дам) – *daju, čitam* (чета) – *čitaju, spavam* (спя) – *spavaju*. Същото е окончанието и при глаголите *smeti* (смея) (*smeju*), *umeti* (умея) (*umeju*), *razumeti* (разбирам) (*razumeju*), *uspjeti* (успея) (*uspeju*), *dospjeti* (смогна) (*dospeju*), *prispjeti* (пристигна) (*prispeju*) и *snabdeti* (снабдя) (*snabdeju*).

Нека дадем примери на презенс с различни окончания в 3 лице множествено число:

<i>vidi-m</i> (видя)	<i>vidi-mo</i>	<i>kaže-m</i> (кажа)	<i>kaže-mo</i>	<i>peva-m</i> (пея)	<i>peva-mo</i>
<i>vidi-š</i>	<i>vidi-te</i>	<i>kaže-š</i>	<i>kaže-te</i>	<i>peva-š</i>	<i>peva-te</i>
<i>vidi</i>	<i>vid-e</i>	<i>kaže</i>	<i>kaž-u</i>	<i>peva</i>	<i>peva-ju</i>

Изменение на основата в 3 лице множествено число

Основата на трето лице множествено число се различава само при глаголите на *-ći, -čet* (виж 9.11.7.3), напр. *peći – pečet* (пека), *seći – sečet* (сека), *teći – tečet* (тека), *tući – tučet* (бия), *vući – vučet* (влека), *obući – obučet* (облека), където 3 л. мн. ч. има основа на *-k*: *peku, seku, teku, tuku, vuku, obuku*.³⁶

36 Разликата е предизвикана от фонетичната промяна *k > č*, която

Глаголи на *-ti*

9.6.2. Аорист се образува от свършени, а много рядко от несвършени глаголи. Има два вида лични окончания.

Първите се употребяват за глаголите на *-ti* и гласят:

<i>-h</i>	<i>-smo</i>
<i>-ø</i> (нулево)	<i>-ste</i>
<i>-ø</i> (нулево)	<i>-še</i>

Добавят се непосредствено към инфинитивната основа (онази, която се получава, когато от инфинитива се отдели окончанието *-ti*).

<i>videti</i> (видя)		<i>kazati</i> (кажа)		<i>čuti</i> (чуж)	
<i>vide-h</i>	<i>vide-smo</i>	<i>kaza-h</i>	<i>kaza-smo</i>	<i>ču-h</i>	<i>ču-smo</i>
<i>vide</i>	<i>vide-ste</i>	<i>kaza</i>	<i>kaza-ste</i>	<i>ču</i>	<i>ču-ste</i>
<i>vide</i>	<i>vide-še</i>	<i>kaza</i>	<i>kaza-še</i>	<i>ču</i>	<i>ču-še</i>

Глаголи на *-sti* и *-ći*

9.6.2.1. При глаголите на *-sti* и *-ći* основата се взема от трето лице множествено число, като се отдели окончанието (напр. *pojesti* (изям): *pojed-u*, *ispeći* (изпека): *ispek-u*), респективно на окончанието *-nu* при глаголи като *pasti* (падна): *pad-nu*, *sresti* (срещна): *sret-nu*, *podići* (повдигна):

настъпва пред окончанията *-em*, *-eš* и др., но не пред *-u*. Аналогична разлика се появява и при два понастоящем редки глаголи *strići* – *strižem* (стрижа) (3 л. мн. ч. *strigu*) и *vrći* – *vršem* (вършея) (3 л. мн. ч. *vrhu*).

podig-ni, pući (пукна): *puk-ni*. Към тази основа се добавят окончанията за аорист, които гласят:

<i>-oh</i>	<i>-osmo</i>
<i>-e</i>	<i>-oste</i>
<i>-e</i>	<i>-oše</i>

Примери:

<i>(pojesti)</i> (изям)		<i>(sresti)</i> (срещна)	
<i>pojed-oh</i>	<i>pojed-osmo</i>	<i>sret-oh</i>	<i>sret-osmo</i>
<i>pojed-e</i>	<i>pojed-oste</i>	<i>sret-e</i>	<i>sret-oste</i>
<i>pojed-e</i>	<i>pojed-oše</i>	<i>sret-e</i>	<i>sret-oše</i>

Пред окончанието *-e* настъпва палатализация *k > č, g > ž*:

<i>(pući)</i> (пукна)		<i>(podići)</i> (повдигна)	
<i>puk-oh</i>	<i>puk-osmo</i>	<i>podig-oh</i>	<i>podig-osmo</i>
<i>puč-e</i>	<i>puk-oste</i>	<i>podič-e</i>	<i>podig-oste</i>
<i>puč-e</i>	<i>puk-oše</i>	<i>podič-e</i>	<i>podig-oše</i>

9.6.3. Имперфект съществува само от несвършени глаголи. Окончанията, донякъде подобни на онези за аорист, винаги съдържат дълго \bar{a} и гласят:

<i>-āh</i>	<i>-āsmo</i>
<i>-āše</i>	<i>-āste</i>

-āše

-āhu

с редкия вариант на *-ijāh*, *-ijāše* и т.н. При глаголите на *-iti* и *-nuti* настъпва йотация на основата. Тъй като това време днес се употребява изключително рядко (вместо него се употребява перфект на несвършения вид), даваме образци само за *pevati* (пея) и *nositi* (нося) (вторият с йотация):

	(<i>pevati</i>)		(<i>nositi</i>)
<i>pevah</i>	<i>pevasmo</i>	<i>nošah</i>	<i>nošasmo</i>
<i>pevaše</i>	<i>pevaste</i>	<i>nošaše</i>	<i>nošaste</i>
<i>pevaše</i>	<i>pevahu</i>	<i>nošaše</i>	<i>nošahu</i>

Минало деятелно причастие + *sam*

9.6.4. Перфект. - Миналото време, което днес е с далеч по-голяма честота на използване, перфектът, се образува от миналото деятелно причастие на глагола, който се изменя, и енклитичната форма на глагола *biti* (виж 9.13):

<i>video/videla sam</i>	<i>videli/videle smo</i>
<i>video/videla/videlo si</i>	<i>videli/videle/videla ste</i>
<i>video/videla/videlo je</i>	<i>videli/videle/videla su</i>

Se вместо *se je*

В трето лице единствено число на **възвратните глаголи**, спомагателният глагол почти винаги се изпуска, защото се слива с предходното местоимение *se*: *On se rodio 1797 godine* (Той се родил през 1797 година) (по-обичайно от *On se je rodio...*).

9.6.4.1. Въпросителната форма на перфекта се образува с по-дълги форми (с ударение) за сегашно време на *biti* (*jesam, jesi, jeste, jesmo, jeste, jesu*) и въпросителната частица *li*, напр.:

Jesam li dobro video? (Добре ли видях?)

Jeste li videle ovo? (Видяхте ли това?)

или с помощта на конструкцията *da li*, напр.

Da li sam dobro video?

Da li ste videle ovo?

9.6.4.2. Отрицателната форма се образува с негиран презенс на глагола *biti* (*nisam, nisi, nije, nismo, niste, nisu*), следователно *nisam video, nisi video* и т.н.

Bio sam + минало деятелно причастие

9.6.5. Плусквамперфект (минало предварително (отдавна минало) време) се образува по два начина. Пред миналото деятелно причастие на глагола, който се изменя, може да се постави перфектът на глагола *biti*, в който случай цялата форма се състои от три думи:

bio sam video/bila sam videla
(бях видял/ видяла)

bili smo videli/bile smo videle

bio si video/bila si videla/bilo
si videlo

bili ste videli/bile ste
videle/bila ste videla

bio je video/bila je videla/bilo
je videlo

bili su videli/bile su
videle/bila su videla

Bejah + минало деятелно причастие

В по-стария език, преди всичко в литературата, вместо перфект може да се употреби имперфект от *biti*, като той самият има два варианта – по-дълга *bejah*, *bejaše*, *bejaše*, *bejasmō*, *bejaste*, *bejahu* и по-кратка *beh*, *beše*, *beše*, *besmō*, *beste*, *behu*:

<i>be(ja)h video/videla</i> (бях видял/ видяла)	<i>be(ja)smo videli/videle</i>
<i>be(ja)še video/videla/videlo</i>	<i>be(ja)ste videli/videle/videla</i>
<i>be(ja)še video/videla/videlo</i>	<i>be(ja)hu videli/videle/videla</i>

Само по този начин се образува плусквамперфект от глагола *biti* (*bejah bio*), защото не съществува **bio sam bio*.

9.6.6. Футурум I (бъдеще време). - Съставен е от енклитичните форми на глагола *hteti* (виж 9.13.2) и инфинитива на глагола, който се изменя. Ако пред него е подлогът или някоя друга дума, енклитиката се поставя пред инфинитива и се пише отделно:

<i>ja ću videti</i> (ще видя)	<i>mi ćemo videti</i> (ние ще видим)
<i>ti ćeš videti</i> (ще видиш)	<i>vi ćete videti</i> (вие ще видите)
<i>on (ona, ono, Petar...) će videti</i> (той, тя, то, Петър ще види)	<i>oni (one, ona, drugovi...) će videti</i> (те, приятелите... ще видят)

При изреждане на две или повече бъдещи времена с един и същ подлог, спомагателният глагол не се повтаря:

Jednog dana on će završiti studije, oženiti se i

potražiti stan. (Един ден той ще завърши следването, ще се ожени и ще си потърси жилище)

Бъдеще време като една дума

9.6.6.1. Ако няма предшестваща дума, енклитиката идва след инфинитива и се слива с него, при което отпада инфинитивното окончание *-ti*, така че футурум губи особеностите на сложно време

<i>videću</i>	<i>videćemo</i>
<i>videćeš</i>	<i>videćete</i>
<i>videće</i>	<i>videće</i>

При глаголите на *-sti*, *s* пред *ć* преминава в *š* вследствие асимилация по място на изговор (3.5.2). Така от *rasti* (раста) имаме *rašću*, от *tresti* (треса) – *trešču*, от *prevesti* (преведа) – *prevešču* и т.н.

Футурум на глаголите на *-ći*

Глаголите с инфинитив на *-ći* не се сливат, а и в това положение се пишат кат две думи:

<i>doći ću</i> (ще дойда)	<i>doći ćemo</i>
<i>doći ćeš</i>	<i>doći ćete</i>
<i>doći će</i>	<i>doći će</i>

Ще забележите, че формите на футурум за 3 л. единствено и 2 л. множествено число винаги са еднакви.

9.6.6.2. Въпросителната форма на футурум се образува с пълните форми (които имат ударение) на сегашно време на *hteti* и въпросителната частица *li*:

hoću li videti? (ще видя ли?)

hoćeš li videti? (ще видиш ли?)

и т.н.,

или със структурата *da li* пред формата без ударение:

da li ću videti?

da li ćeš videti?

и т.н.

9.6.6.3. Отрицателната форма на фурурум се образува с отрицателните форми на *hteti* (*neću, nećeš, neće, nećemo, nećete, neće*): *neću videti* (няма да видя), *nećeš videti* (няма да видиш) и т.н.

Budem + минало деятелно причастие

9.6.7. Футурум II. - Употребява се само в подчинени изречения, за което виж 9.7.6. Съставен е от свършен презенс на глагола *biti* (*budem, budeš* и т.н.) и минало деятелно причастие на глагола, който се изменя:

budem video/videla (видя) *budemo videli/videla* (видим)

budeš video/videla/videlo *budete videli/videla/videla*
(видиш) (видите)

bude video/videla/videlo *budu videli/videla/videla*
(види) (видят)

9.7. УПОТРЕБА НА ВРЕМЕНАТА

Исторически презенс

9.7.1. Презенс. - Освен основната употреба за действие, което става в момента на говоренето, презенс може да се употреби, както и в много други езици, за живописно разказване за миналото (**исторически презенс**, сегашно историческо), напр.

Godine 1927. Aljehin *pobedi*je Kapablanku i *postaje* svetski prvak u šahu. (През 1927 Альохин побеждава Капабланка и става световен шампион по шах)

Съпровождан от пояснение за време, може да означава и бъдеще:

Sutra dolazim kod tebe. (Утре идвам при теб)

Относително сегашно време

9.7.1.1. В подчиненото изречение, тъй като в сръбски не съществува съгласуване на времената, презенс може да означава минало действие, което се извършва същевременно с миналото действие в главното изречение (**относително сегашно време**):

Rekla mi je da *ima* mnogo novca. (Каза ми, че има много пари)

Pitao sam ga šta *traži* u mojoj sobi. (Попитах го какво търси в моята стая)

С футурум в главното изречение, презенс на свършения глагол в подчиненото изречение може да означава бъдещо действие, където е еквивалентен на футурум II (виж по-долу):

Oni će igrati tango dok ne *padnu* od umora (= dok ne *budu pali* od umora). (Те ще играят танго, докато не паднат от умора)

Ako nađem (= Ако *budem našao*) ključ, doneću ti ga. (Ако намеря ключа, ще ти го)

донеса)

9.7.2. Аорист е типично разказвателно време, с което се предават завършени действия в художествената проза:

- *Dobar dan – reče nepoznati, skide šešir i predstavi se.* (- Добър ден – каза непознатия, свали шапката си и се представи)

Емоционално значение на аориста

В обикновената реч се употребява само с емоционално значение, т.е. за изразяване на някое по-силно чувство.

Така напр.:

Šta uradi, čoveče! (Какво направи бе, човек!)

(с укор)

Rekoh ja tebi! (Казах ти аз на теб!)

(с укор, в смисъл: казах ти, но не ме послуша)

Ode voz! (Замина влака!)

(със съжаление, често и в преносен смисъл, със значение на пропуснатата възможност. Ако става дума за чиста информация, би се употребил перфект: *Otišao je voz.*)

Модално употребеният аорист може някой път да означава и бъдеще, както в честия израз *Oдох ja* (заминах) (= *otići ću* (ще замина, ще тръгна)): употребата на аорист означава, че действието ще се осъществи в най-близко бъдеще) или в примери като *Ubi me ova vrućina!* (Уби ме тая жегла!), където с аорист се изразява оплакване или неприятно чувство.

Гномически аорист е онзи, употребен в пословици и поговорки, напр.:

Ko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagreja.

(Който с пушек не се опуши, той на огън не се стопля)

(смисъл: който не е готов на неприятности, той не може да

осъществи целта си).

9.7.3. Перфект. - Миналото време, което днес е с далеч по-голяма честота на използване, особено в разговорната реч и езика на медиите, перфектът, може до голяма степен да замени останалите три минали времена – плусквамперфект, аорист и особено имперфект. Тъй като предходността в сръбския не се изразява така строго, както в езиците, в които няма вид на глагола, перфект често изразява минало действие **преди друго минало действие**, вместо плусквамперфект. Примери:

Перфект за предходно действие

Otišla sam po kofer koji *sam ostavila* u garderobi (по-обичайно, отколкото: koji *sam bila ostavila*). (Отидох за куфара, който бях оставила в гардеробната)

Ако в изречението, което дадохме за пример в 9.7.1.1. за относително сегашно време, *Rekla mi je da ima mnogo novca* (Каза ми, че има много пари), заменим презенса с перфект, той ще означава действие преди онова, изразено с перфекта *rekaо*:

Rekla mi je da *je imala* mnogo novca (Каза ми, че е имала много пари) (но след това обедняла).

Перфект в заповеди

Съюзът *da* с перфект може да изразява енергична заповед, като напр. в:

Da se nisi maкао! (Да не си мръднал!) (по-строго от *Nemoj se maći* или *Ne mići se* (Не мърдай)).

Smesta da si doшао! (Веднага да си дошъл!)

(по-строго от *Dođi smesta* (Веднага ела)).

9.7.3.1. Дефективен перфект. - Дефективен перфект наричаме перфект, в който няма спомагателен глагол, т.е. който е редуциран само до миналото деятелно причастие. Тук не смятаме онези случаи, където спомагателният глагол е изпуснат, за да не се повтаря при изреждане на няколко перфектни форми (виж 9.6), нито онези, където спомагателният глагол *je* се е слял с възвратното местоимение *se*, което се намира пред него (9.6.4).

Дефективният перфект се употребява в литературата с цел по-живо разказване, особено в приказките, които започват с формула, като напр.:

Bio jednom jedan car... (Имало някога един цар)

Със значение на актуалност

В съвременния език служи, за да се изтъкне актуалността на минало събитие, напр.:

Jesi li čuo? Pukla se v na trećem spratu! (Чу ли? Спукала се тръба на третия етаж!)

Оттук, редовно се използва и във вестникарските заглавия, напр.:

Pala vlada (Правителството падна)

Počelo svetsko prvenstvo u fudbalu (Започна световното първенство по футбол)

В забележки към книги, статии и подобни, се пише *Preveo X.X.* (превел X.X.), *Za štampu priredio Y.Y.* (Подготвил за печат Y.Y.) и подобни, което е начин да се избегне пасив.

Гномически дефективен перфект се появява в пословици или в установени изрази, като напр.:

Pošto kupio, po to i prodao. (За колкото

купих, за толкова продадох)

(смисъл: предавам онова, което съм чул, без да гарантирам за точността)

Bilo ra prošlo (≈ Било каквото било)

(за нещо, което завинаги е завършено, което не може да се върне).

Оптативно значение

Оптативно значение, т.е. изразяване на желание, дефективният перфект има в клетви като *Ubio te Bog!* (Господ да те убие!); *Đavo te odneo!* (Дявол да те отнесе!), но и в изрази възклицания *živeo!* (на здраве!, да живее!) (*živela! živeli!* и т.н.) и *dobro došao!* (добре дошъл!) (*dobro nam došli!* (добре сте ни дошли!) и т.н.). Така е и в честата поговорка

Pomenulo se, ne povratilo se (≈ Пу, да не се връща!)

(за някое лошо събитие от миналото).

Отстъпително значение

Конструкция от две последователни минали деятелни причастия с еднакви род и число, от които второто причастие е негирано, имат отстъпително значение, в смисъл, че е все едно, дали действието се случва или не:

Hteo ne hteo, naređenje moraš izvršiti. (Щеш не щеш, заповедта трябва да изпълниш)

Radili ne radili, plata vam je ista. (Работиш не работиш, заплатата ти е същата)

9.7.4. Плусквамперфект. - Означават действие, което е завършило преди друго минало действие:

Već je bio ostario (bejaše ostario) i oči ga nisu služile kao ranije. (Вече беше остарял и

очите не му служеха като по-рано)

В подчинени изречения обикновено се заменя с перфект: виж примерите по-горе, 9.7.3.

9.7.5. Футурум I. - Почти винаги означава бъдещо действие, включително и в случаите, когато е употребен във функция на заповед (*Odnećeš ovo pismo i reći ćeš...* (Ще занесеш това писмо и ще кажеш...)). Понеже няма съгласуване на времената, употребява се и за минало действие след друго минало действие (относително бъдеще), напр.:

Rekao sam da *ćete se posvađati* i tako je i bilo.
(Казах, че ще се скарате, и така и стана)

Разказвателно бъдеще

Такава употреба може да се наблюдава и в независимо изречение (разказвателно бъдеще), напр.:

Pesnik *će se* i kasnije *zaljubljavati*, ali nikada *neće prežaliti* Lenku. (Поетът и по-късно ще се влюбва, но никога няма да прежали Ленка)

Разказвателното бъдеще време може да послужи като стилистично маркирано средство за въвеждане на пряка реч, напр.:

Predadoše vojvodi darove, a on *će ih upitati*: „Otkuda to?“ (Предадох на войводата подаръците, а той ги пита: „Откъде това?“)

Често в такива случаи се изпуска глагола в инфинитив и остава само енклитиката *će*, във формули като *a on će...* (а той казва...), *a on će na to...* (а той отговаря...), *na šta će ona...* (на което тя отговаря...), след които следва реплика от диалога.

Футурум II от несвършени глаголи

9.7.6. Футурум II. - Това е единственото време, което се употребява **само в подчинени изречения**, и то в условни, за време и относителни. Футурум втори представя бъдещото действие като възможно, неизвестно, поради което някои граматичи го причисляват към наклоненията. Футурум втори от **несвършените** глаголи по правило изразява бъдещо действие, извършващо се същевременно с друго бъдещо действие:

Spremiću stan dok ti *budeš spavao*. (Ще разтребя апартамента, докато спиш)
Ako ne *budu slušali*, neće ništa naučiti. (Ако не слушат, нищо няма да научат)

Футурум II от свършени глаголи

Футурум втори от **свършените** глаголи означава бъдещо действие **преди друго бъдещо действие**:

Uzmi ono što *budeš našao*. (Взemi онова, което намериш)
Ako *budemo saznali* nešto, odmah ćemo vam javiti. (Ако научим нещо, веднага ще ви съобщим)

След сложния съюз *pre nego* (преди да) означава действие **след друго бъдещо действие**:

Pre nego što *budem pošla*, javiću vam se.
(Преди да тръгна, ще ви се обадя)

Замяна с презенс

В повечето случаи футурум II може да се замени със сегашно време от същия вид, напр.:

Spremiću stan dok ti *spavaš*. (Ще разтребя апартамента, докато спиш)
Uzmi ono što *nađeš*. (Взemi онова, което

намериш)

Ako *saznamo* nešto, odmah ćemo vam javiti.

(Ако научим нещо, веднага ще ви съобщим)

От глагола *biti* се употребява предимно само свършеният презенс *budem*, въпреки че той може да образува и футурум II сам със себе си като спомагателен (*budem bio*).

Частичката *li*

В условни изречения съюзът *ako* може да се замени с частичката *li*, която се вмъква между спомагателния и главния глагол на футурум II, напр. *ne budu li slušali* = *ako ne budu slušali* (ако не слушат); *budemo li saznali nešto* = *ako budemo saznali nešto* (ако научим нещо). Това *li* може да дойде и след сегашно време на свършените глаголи, напр. *saznamo li nešto* = *ako saznamo nešto* (ако научим нещо).

9.8. НЕЛИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ

9.8.1. Минало деятелно причастие. - Окончанията за миналото деятелно причастие са:

ЕДИНСТВЕНО ЧИСЛО: *-o/-ao, -la, -lo*

МНОЖЕСТВЕНО ЧИСЛО: *-li, -le, -la*

В единствено число мъжки род окончанието *-o* (което произлязло от някогашно *-l*) се добавя към основи, които завършват на гласна, а *-ao* към онези, които завършван на съгласна. Основите определяме по четири начина:

Глаголи на *-ti*

(1) За всички глаголи с инфинитив на *-ti*, пред което има гласна, окончанието на миналото деятелно причастие

ще се добави към основа, получена след отделянето на окончанието *-ti*. Примери:

<i>peva-ti</i> (пея)	<i>peva-o, peva-la, peva-lo</i>
<i>kupi-ti</i> (купя)	<i>kupi-o, kupi-la, kupi-lo</i>
<i>uze-ti</i> (взема)	<i>uze-o, uze-la, uze-lo</i>
<i>ču-ti</i> (чуя)	<i>ču-o, ču-la, ču-lo</i>

Глаголи на *-sti*

(2) За глаголите, чийто инфинитив е на *-sti* основата вземаме от 3 лице множествено число сегашно време, след като отделим личното му окончание *-u*:

<i>tresti</i> (треса)	<i>tres-u tres-ao, tres-la, tres-lo</i>
<i>gristi</i> (гриза)	<i>griz-u griz-ao, griz-la, griz-lo</i>
<i>crpsti</i> (греба)	<i>crp-u crp-ao, crp-la, crp-lo</i>
<i>zebsti</i> (мръзна)	<i>zeb-u zeb-ao, zeb-la, zeb-lo</i>
<i>rasti</i> (раста)	<i>rast-u rast-ao, ras-la, ras-lo</i> (от <i>*rastla, rastlo</i>)

В случай, че пред окончанието *-u* в 3 лице множествено число има *t, d, tn* или *dn*, тези съгласни не влизат в миналото деятелно причастие:

<i>plesti</i> (плета)	<i>plet-u ple-o, ple-la, ple-lo</i>
<i>jesti</i> (ям)	<i>jed-u je-o, je-la, je-lo</i>
<i>bosti</i> (бода)	<i>bod-u bo</i> (от <i>*bo-o</i>), <i>bo-la, bo-lo</i>
<i>sresti</i> (срещна)	<i>sret-n-u sre-o, sre-la, sre-lo</i>
<i>pasti</i> (падна)	<i>pad-n-u pa-o, pa-la, pa-lo</i>

Глаголи на *-ći*

(3) За глаголите с инфинитив на *-ći*, освен онези, които са производни на *ići*³⁷, основата също вземаме от 3

37 Дали глаголът е производен от *ići*, може да се види по формата за сегашно време. От глаголите *ići* и *otići* 1 лице сегашно време завършва на *-dem*, а от всички останали на *-đem* (*ući – uđem, naći –*

лице множествено число сегашно време:

<i>peći</i> (пека)	<i>pek-u</i>	<i>pek-ao, pek-la, pek-lo</i>
<i>seći</i> (сека)	<i>sek-u</i>	<i>sek-ao, sek-la, sek-lo</i>
<i>tući</i> (бия)	<i>tuk-u</i>	<i>tuk-ao, tuk-la, tuk-lo</i>
<i>moći</i> (мога)	<i>mog-u</i>	<i>mog-ao, mog-la, mog-lo</i>

Ако 3 лице множествено число завършва на *-ni*, съгласната *n* не влиза в миналото деятелно причастие:

<i>reći</i> (кажа)	<i>rek-n-u</i>	<i>rek-ao, rek-la, rek-lo</i>
<i>nići</i> (никна)	<i>nik-n-u</i>	<i>nik-ao, nik-la, nik-lo</i>
<i>maći</i> (мръдна)	<i>mak-n-u</i>	<i>mak-ao, mak-la, mak-lo</i>
<i>potoći</i> (помогна)	<i>potog-n-u</i>	<i>potog-ao, potog-la, potog-lo</i>
<i>stići</i> (стигна)	<i>stig-n-u</i>	<i>stig-ao, stig-la, stig-lo</i>
<i>leći</i> (легна)	<i>leg-n-u</i>	<i>leg-ao, leg-la, leg-lo</i>
<i>dići</i> (вдигна)	<i>dig-n-u</i>	<i>dig-ao, dig-la, dig-lo</i>

Ići и производни

(4) От глагола и всички негови префиксални производни, отделяме завършека *-ći* и добавяме окончанията *-šao, -šla, -šlo*:

<i>ići</i> (ходя, вървя)	<i>išao, išla, išlo</i>
<i>otići</i> (отида)	<i>otišao, otišla, otišlo</i>
<i>doći</i> (дойда)	<i>došao, došla, došlo</i>
<i>ući</i> (вляза)	<i>ušao, ušla, ušlo</i>

По същия начин образуват минало деятелно причастие и *izići/izaći* (изляза), *naći* (намеря), *naići* (попадна), *obići* (посетя), *proći* (мина), *preći* (премина), *prići* (приближа се), *sići* (сляза), *poći* (тръгна) и още няколко други глагола.

nađem и т.н.). Виж 15.5.3.7.

Глаголна и атрибутивна употреба

9.8.1.1. Основната функция на миналото деятелно причастие е да влиза в състава на сложни времена (перфект, плусквамперфект, футурум II) и условно наклонение. Един малък брой причастия от непреходни глаголи се употребяват и атрибутивно, аналогично на същинските прилагателни, напр. *odrastao čovek* (възрастен човек), *iščezli gradovi* (изчезнали градове), *učestale pretnje* (зачестили заплахи), *zarđalo sečivo* (ръждясало острие), *uginula krava* (изгубена крава), *osedele vlasi* (побелели коси) и подобни. Това са все пак отделни случаи, които се отбелязват в речниците, и то понякога със специфично значение (виж 18.2.1).

9.8.2. Минало страдателно причастие. - Както и всички форми за страдателен залог, миналите страдателни причастия се образуват само от преходни глаголи, и то не от всички: някои често употребявани глаголи, като *imati* (имам), *značiti* (знача), *razumeti* (разбирам), *mrzeti* (мразя) нямат минало страдателно причастие. В някои случаи е възможно минало страдателно причастие от възвратни глаголи, напр. *zaljubljen* (влюбен) от *zaljubiti se* (влюбя се), *nasmejan* (усмихнат) от *nasmejati se* (усмихна се), *načitan* (начетен) от *načitati se* (начета се) (*načitan čovek* (начетен човек) = *onaj koji je mnogo čitao* (= който много е чел)).

За образуване на минало страдателно причастие съществуват четири окончания: *-n* (*-na, -no*), *-en* (*-ena, -eno*), *-ven* (*-vena, -veno*) и *-i* (*-ta, -to*). Всички се скланят като прилагателни с непалатален завършек (виж таблица 9): *čitan* (четен), *čitanog*, *čitanom* и т.н.

Минало страдателно причастие на -n

9.8.2.1. Окончанието *-n, -na, -no* се добавя към

инфинитивната основа на глаголите на *-ati* (онази, която се получава след отделяне на окончанието *-ti*): така от *čita-ti* (чета) имаме *čita-n* (четен), от *pozva-ti* (поканя) *pozva-n* (поканен), от *izabra-ti* (избера) *izabra-n* (избран) и т.н. Изключение са някои глаголи на *-nati*, за които виж по-долу, 9.8.2.4, подточка в.

Минало страдателно причастие на *-en*

9.8.2.2. Окончанието *-en*, *-ena*, *-eno* се добавя към сегашната основа, от която е отпаднало завършващото *-e* или *-i* и то при следните типове глаголи:

(а) глаголи с инфинитив на *-sti*: *krasti* (крада) сегашно време *kradem – kraden*; *dovesti* (доведа), *dovedem – doveden*; *pojesti* (изям), *pojedem – pojeden*; *ubosti* (убода), *ubodem – uboden*; *plesti* (плетя), *pletem – pleten*; *potresti* (трогна), *potresem – potresen*; *ugristi* (ухапя), *ugrizem – ugrizen* и т.н.;

(б) глаголи с инфинитив на *-ći* и сегашно време на *-čem*: *peći* (пека), сегашно време *pečem – pečen*; *seći* (сека), *sečem – sečen*; *tući* (бия), *tučem – tučen*; *vući* (влека), *vučem – vučen*; *obući* (облека), *obučem – obučen* и т.н.³⁸;

(в) глаголи с инфинитив на *-iti* и сегашно време на *-ijem*: *ubiti* (убия), сегашно време *ubijem – ubijen*; *popiti* (изпия), *popijem – popijen*, *razviti* (развия), *razvijem –*

38 Тук спадат и глаголите *reći* (река), *izreći* (изрека), *doreći* (изрека докрай), чийто презенс може да бъде *reknem*, *izreknem*, *doreknem*, но и *rečem*, *izrečem*, *dorečem*, откъдето миналото страдателно причастие е *rečen*, *izrečen*, *dorečen* (по-честа е отрицателната форма *nedorečen* 'който не е изречен докрай' (недоизречен)) Палатализацията (виж 3.5.4), вследствие на която *k* от основа *pek-*, *sek-* и т.н. е станало *č*, може да въздейства и на съгласната *g* (>ž) и *h* (>š), но тук тук става дума за глаголи, които понастоящем са редки, като *žeći* (горя), сег. вр. *žežem – žežen*, *strići* (стрижая), *strižem – strižen*, *vrći* (вършея), *vršem – vršen*.

razvijen и т.н.³⁹;

(г) глаголи на *-iti* или *-eti* с презенс на *-im*: *stvoriti* (създам) сег. време *stvorim – stvoren*; *krojiti* (кроя), *krojim – krojen*; *umanjiti* (намаля), *umanjim – umanjen*; *uplašiti* (уплаша), *uplašim – uplašen*; *tražiti* (търся), *tražim – tražen* и т.н. Ако на края на сегашната основа има непалатална съгласна, възниква йотация по правилата, изложени в 3.5.6.1: *naseliti* (населя), *naselim – naseljen*; *voleti* (обичам), *volim – voljen*; *zameniti* (заменя), *zamenim – zamenjen*; *vratiti* (върна), *vratim – vraćen*; *roditi* (родя), *rodim – rođen*; *videti* (видя), *vidim – viđen*; *počistiti* (почистя), *počistim – počišćen*; *zamisliti* (въобрази си), *zamislim – zamišljen* (въображаем); *ugasiti* (угася), *ugasim – ugašen*; *izraziti* (изразя), *izrazim – izražen*; *ubaciti* (вмъкна), *ubacim – ubačen*; *sklopiti* (сключа), *sklopiм – sklopljen*; *ljubiti* (целувам, обичам), *ljubim – ljubljen* (обичан, любим); *slaviti* (чествам), *slavim – slavljen*; *spremiti* (подготвя), *spreim – spremljen* и т.н.

Минало страдателно причастие на *-ven*

9.8.2.3. Окончанието *-ven*, *-vena*, *-veno* се добавя към инфинитивната основа, а именно:

(а) при глаголите на *-iti*, *-ijem*, ако срещу тях съществуват несвършени на *-ivati*: такива са *politi* (поля), презенс *polijem – poliven* (и останалите на *-liti*); *skriti* (скрия), *skrijem – skriven* (и останалите на *-kriti*); *umiti* (измия), *umijem – umiven*; *šiti* (шия), *šijem – šiven* и т.н.⁴⁰

(б) при глаголите на *-uti* (не не онези на *-nuti*, за които виж по-долу): *naduti* (надуя) – *nadujen*, *obuti* (обуя) –

39 Някои от тези глаголи имат минало страдателно причастие на *-ven*, за което виж по-долу.

40 Срещу свършения *dobiti* (получа) несвършеният е *dobijati* (получавам) и (днес по-рядко) *dobivati*; отгук и неговото минало страдателно причастие е *dobijen*, по-рядко *dobiven*.

obuven, izuti (събуя) – *izuven*⁴¹;

(в) при някои, предимно неправилни глаголи, на *-eti*: *mleti* (меля) – *mleven, požnjeti* (пожъна) – *požnjeven, odenuti* (облека) – *odeven, snabdeti* (снабдя) – *snabdeven*.

Минало страдателно причастие на *-t*

9.8.2.4. Окончанието *-t, -ta, -to* се добавя към инфинитивната основа, а именно:

(а) при глаголите на *-nuti*: *prekinuti* (прекъсна) – *prekinut, nadahnuti* (вдъхновя) – *nadahnut, užasnuti* (ужася) – *užasnut, zabrinuti* (загрижа) – *zabrinut, trgnuti* (дръпна) – *trgnut, zamrznuti* (замразя) – *zamrznut* и т.н.⁴²

(б) при глаголите на *-eti*, с неправилен презенс, в който се появява назална съгласна *m* или *n*: *uzeti* (взема), *uzmem – uzet; oteti* (отнема), *otmem – otet; sažeti* (свия, сбия), *sažmem – sažet; prožeti* (просмуча), *prožmem – prožet; početi* (започна), *počnem – počet; načeti* (начена), *načnem – načet; zapeti* (опъна), *zapnem – zapet; napeti* (обтегна), *napnem – napet; prokleti* (прокълна), *prokunem – proklet* и т.н.

(в) при някои глаголи на *-ati*, особено ако предшества звук *n*: *poznati* (позная) – *poznat, priznati* (призная) – *priznat, poravnati* (изравня) – *poravnat, proračunati* (пресметна) – *proračunat* и т.н. Тук спада и глаголът *dati* (дам) – *dat* и неговите префиксални

41 Така е възникнало и *čiven* (чут) от глагола *čuti* (чуя), но днес се употребява само като същинско прилагателно, със значение 'известен, прочут'.

42 Отделни глаголи имат вариант на инфинитива на *-ći*, който понастоящем е по-обичаен, отколкото онзи на *-nuti*: *pomaći/pomaknuti* (поместя), *dotaći/dotaknuti* (докосна), *izdići/izdignuti* (издигна) и подобни. Миналото страдателно причастие и в този случай е само *pomaknut, dotaknut, izdignut*.

производни: *izdati* (издам) – *izdat, predati* (предам) – *predat, prodati* (продам) – *prodat, dodati* (добавя) – *dodat* и др. При тях съществува, макар и по-рядко, и минало страдателно причастие на *-n*: *dan, izdan, predan* и т.н.

(г) Минало страдателно причастие на *-t* имат и някои глаголи със сричкотворно *r* в основата, сред които най-чести са: *utrti* (утъпча) – *utrt* и *zastrti* (постеля) – *zastrt* (постлан), както и глаголите на *-suti, -spem* (основата на свършените префиксални глаголи, които отговарят на несвършения *sipati* (сипвам)), т.е. *prosuti* (изсипя, излея) – *prosut* и други, за които виж 9.12.

Минало страдателно причастие на *-nesen* и *-net*

9.8.2.5. Що се отнася до префиксалните глаголи на *-neti* (сегашно време *-nesem*), които споменахме в 9.4.5.3, те имат две напълно еднакви форми на минало страдателно причастие, на *-nesen* (*donešen* (донесен), *ponesen* (занесен), *zanesen* (унесен), *unesen* (внесен), *prenesen* (пренесен), *iznesen* (изнесен) и т.н.) и на *-net* (*donet, ponet, zanet, unet, prenet, iznet* и т.н.).⁴³

9.8.2.6. Употреба на миналото страдателно причастие. – Миналото страдателно причастие служи за образуване на страдателен залог (виж 9.10). Освен това, по принцип, всяко минало страдателно причастие може да се употреби и като прилагателно към съществително, напр. *kuvano meso* (варено месо), *pozajmljen novac* (взети/ дадени назаем пари), *udata žena* (омъжена жена) и подобни.

43 Не са правилни формите *donešen, prenešen* и подобни, макар че често се срещат в практиката. Те са възникнали по грешна аналогия с *donešen* (донасян) от *donositi* (донасям), *prenešen* (пренасям) от *prenositi* (пренасям) и подобни, където йотацията е оправдана, понеже сегашно време е на *-im*, виж по-горе, 9.8.2.2, подточка (г).

9.8.3. Сегашно деепричастие. - Форма, аналогична на онова, което в някои езици се нарича герунд (герундий), сегашното деятелно причастие съществува само от несвършени глаголи. Образува се с добавяне на окончанието *-ći* към трето лице множествено число сегашно време, напр. *čitaju-ći* (четейки) (от *čitati*), *skaču-ći* (скачайки) (от *skakati*), *vuku-ći* (влачейки) (от *vući*), *govore-ći* (говорейки) (от *govoriti*), *idu-ći* (вървейки) (от *ići*) и т.н.

Значение на наречие

Употребява се със значение на обстоятелствено пояснение и има винаги същия подлог, както и глаголът в сказуемото. Означава едновременно действие, при което може да означава и начин, причина, средство и т.н. Примери:

Izdoše iz kafane vičući i pevajući. (Излязоха от кръчмата викайки и пеейки)

Sedeći na terasi mogla je sve da vidi.

(Седейки на терасата можеше да види всичко)

Kuvajte osam minuta na umerenoj vatri stalno mešajući. (Варете осем минути на умерен огън, разбърквайки постоянно (като постоянно разбърквате))

Сегашното деепричастие като сегашно деятелно причастие

9.8.3.1. Сегашното деепричастие е непроменливо като всички наречия. През последните десетилетия обаче, все по-често формите на *-ći* се употребяват като прилагателни, които се изменят по род, число и падеж със значение на **сегашно деятелно причастие**. Такива причастия съществуват само от някои глаголи и означават **постоянна особеност**. Не могат (както в руски или повечето

западноевропейски езици) да се употребяват вместо относителни изречения: виж примерите в 15.3.1.8.

9.8.4. Миналото деепричастие се образува от свършени глаголи, само по изключение – от несвършени. Основата е същата както при миналото деятелно причастие.

Окончанието е *-vši* (днес рядко *-v*) за глаголи, чийто инфинитив е на *-ti* (виж 9.8.1, подточка 1), а *-avši* (днес рядко *-av*) за глаголи на *-sti* и *-ći* (виж същия раздел, подточки 2, 3, 4). Примери:

ИНФИНИТИВ	МИН. ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ	МИН. ДЕЕПРИЧАСТИЕ
<i>kupiti</i> (купя)	<i>kupi-o</i>	<i>kupivši</i>
<i>uzeti</i> (взема)	<i>uze-o</i>	<i>uzevši</i>
<i>zagristi</i> (захапя)	<i>zagriz-ao</i>	<i>zagrizavši</i>
<i>pasti</i> (падна)	<i>pa-o</i>	<i>pavši</i>
<i>ispeći</i> (изпека)	<i>ispek-ao</i>	<i>ispekavši</i>
<i>potoći</i> (помогна)	<i>potog-ao</i>	<i>potogavši</i>
<i>stići</i> (стигна)	<i>stig-ao</i>	<i>stigavši</i>
<i>reći</i> (река, кажа)	<i>reka-o</i>	<i>rekavši</i>
<i>otići</i> (отида)	<i>otiš-ao</i>	<i>otišavši</i>
<i>doći</i> (дойда)	<i>doš-ao</i>	<i>došavši</i>

Еднаквост на подлога

Както и сегашното деепричастие, се употребява със значение на обстоятелствено пояснение и има винаги същия подлог, както и глагола в сказуемото. Означава

предходно действие, напр.:

Došavši u grad, zaposlio se kao pekar. (Като дойде в града, започна работа като пекар)
Zauzeli su prvo mesto na tabeli pobedivši sve protivnike. (Заеха първо място в класацията, като победиха всички противници)
Naslutivši prevargu, odbili smo svaki razgovor s njima (причинно-следствено значение) (Тъй като усетихме измамата, отказахме всякакъв разговор с тях)

Понякога действието на миналото деепричастие е едновременно с действието на сказуемото, така че миналото деепричастие на практика има същото значение, както и сегашното:

Čuvši (=чујући) *korake iza sebe, požuri da se sakrije.* (Като чу крачки зад себе си, побърза да се скрие)
Prošao je kraj nas ne primetivši (=не primećујући) *nas.* (Мина покрай нас, без да ни забележи)

9.9. ПРЕХОДНИ, НЕПРЕХОДНИ И ВЪЗВРАТНИ ГЛАГОЛИ

Преходни глаголи са онези, които могат да имат пряко допълнение (в акузатив), напр. *želeti* (желая) (*koga, što* (кого, какво)), *gledati* (гледам), *dodirnuti* (докосна), *naći* (намеря), *uzeti* (взема), *osloboditi* (освободя).

Непреходни са онези, които не могат да имат пряко допълнение, напр. *spavati* (спя), *hodati* (ходя), *leteti* (летя), *cvetati* (цъфтя), *ostati* (остана), *rasti* (раста). Много от тях могат да имат индиректно (непряко) допълнение в датив,

напр. *prići* (kome, čemu) (приближа се), *odgovoriti* (отговоря), *verovati* (вярвам), *zahvaliti* (благодаря), *dosaditi* (омръзна). По-рядко непрякото допълнение е в инструментал, напр. при глаголите *vladati* (владеея), *upravljati* (управлявам) (*kim, čim*), *rukovati* (боравя) (*čim*), или при глаголи за движение със съществителни за части на тялото, напр. *klimnuti glavom* (кимна с глава), *mahnuti rukom* (махна с ръка).

И преходните глаголи, освен пряко, могат да имат и непряко допълнение, напр. *Odnesite paket* (в акузатив) *primaoci* (датив). (Занесете пакета на получателя)

Видове възвратни глаголи

9.9.1. Възвратни глаголи са онези, които са в съчетание с възвратно енклитично местоимение *se*, еднакво във всички лица. Местоимението се появява и в инфинитива, и в деепричастията и винаги се пише отделно: *pojaviti se* (появя се), *pojavljajući se*, *pojaviвши se*. Възвратните глаголи могат да се разпределят в четири групи:

(а) **Преходно-възвратни** са онези, които без местоимението биха били преходни и които показват, че подлогът извършва действието върху самия себе си: *prati se* (пера се), *oblačiti se* (обличам се), *hvaliti se* (хваля се), *hraniti se* (храня се), *spremiti se* (приготвя се), *čuvati se* (пазя се), *približiti se* (приближа се), *predstaviti se* (представя се) и т.н.

(б) **Медиалните** също имат срещу себе си преходен глагол, но действието се извършва в подлога, а не го извършва той върху себе си: *roditi se* (родя се), *plašiti se* (плаша се), *čuditi se* (чудя се), *razvijati se* (развивам се), *otvoriti se* (отворя се), *napuniti se* (напълня се). Докато преходно-възвратните могат да се парафразират с помощта на възвратно местоимение, което има ударение, напр. *prati*

se (пера се) = *prati (samog) sebe* (пера (самия) себе си), при медиалните това е невъзможно (*roditi se* (родя се) не означава *roditi samog sebe* (родя самия себе си)).

(в) **Взаимно-възвратните (реципрочните)**

подразбират два или повече подлога, които извършват действие един върху друг, напр. *voleti se* (обичаме се), *mrzeti se* (мразим се), *zbližiti se* (сближим се), *tući se* (бием се), *sresti se* (срещаме се), *dogovoriti se* (договорим се), *razlikovati se* (различаваме се) и т.н. Някои от тях, както първите два посочени, могат да се употребяват в лицата в множествено число, но повечето от тях имат и единствено число, като другият подлог или подлози се подразбира(т), напр. *Moj sin se stalno tuče* (Синът ми постоянно се бие) (подразбира се: с другите деца).

(г) **Абсолютни възвратни** са онези, които

съществуват изключително само в съчетание с възвратното местоимение, напр. *nadati se* (надявам се) (не съществува **nadati* нито **Ja nadam*). Изразяват обикновено чувства, като *diviti se* (възхищавам се), *ponositi se* (гордея се), *stideti se* (срамувам се), *bojati se* (боя се), *kajati se* (разкайвам се), поведение, като *smejati se* (смея се), *rugati se* (подигравам се), *truditi se* (мъча се) или взаимно действие, като *boriti se* (борим се), *takmičiti se* (състезаваме се), *prepirati se* (препираме се) и т.д. Тук спадат и глаголите, които означават цвят, като *beleti se* (белея се), *crveneti se* (червенея се), както и онези с префикс *na-*, които показват, че действието е извършено до краен предел, до насищане, от типа на *najesti se* (наям се) (виж 16.3.5).

Незадължително се

9.9.2. Някои глаголи могат да бъдат непреходни или възвратни, без разлика в значението: *šetati* = *šetati se* (разхождам се), *brinuti* = *brinuti se* (грижа се), *žuriti* = *žuriti*

se (бързам) и т.н.

9.9.3. Безлична употреба на глаголите. - Безлична или безподложна (= без подлог) наричаме онази глаголна конструкция, в която няма определен подлог, извършител на действието. Такава конструкция съществува само в трето лице единствено число, а причастията (деятелни или страдателни) се употребяват в среден род единствено число.

Безлични глаголи

Някои непреходни или възвратни глаголи по своето основно значение са безлични и сами могат да съставят изречение, напр. *Sviće* (Съмва); *Grmi* (Гърми); *Pljušti* (Вали като из ведро); *Veje* (Духа); *Smrkava se* (мръква се) (в минало време: *Svitalo je* (Съмваше); *Grmelo je* (Гърмеше) и т.н.). Ако получат подлог, особено, когато са употребени в преносен смисъл, те стават лични, напр.:

Sviće dan (*Sviće zora*). (≈ Денят разсъмва (Зазорява се))

Iz brda su grmeli topovi. (От планината гърмяха оръдия)

Pljušte udarci sa svih strana. (Валят удари от всички страни)

9.9.3.1. Безлична употреба имаме в следните случаи:

Копулативни глаголи

(а) С някои копулативни глаголи, т.е. с онези, които без допълнение в сказуемото подчинените или съчинените изречения нямат пълен смисъл:

Ispalo je sasvim dobro. (Получи се много добре)

Čini se da je sve u redu. (Като че ли (сякаш)
всичко е наред)
Izgleda da smo pogrešili (Pogrešili smo,
izgleda) (Изглежда сме сбъркали)

Значение на съществуване

(б) С глагола *imati* (има) (в сегашно време),
респективно *biti* (в минало, в бъдеще време и в потенциал)
със значение на съществуване (= английски *there is*,
френски *il y a*, немски *es gibt*, руски *есть* и подобни).

Ima jedan problem. (Има един проблем)

Nema nikakvih problema. (Няма никакви
проблеми)

Bilo je dosta ljudi na šetalištu. (Имаше доста
хора по главната)

Biće velikih iznenađenja. (Ще има големи
изненади)⁴⁴

(в) В съчетанието на наречие или прилагателно от
среден род единствено число с глагола *biti* и датив, който
изразява субективно чувство, напр.

Kako vam je ovde? - Lepo nam je. (Как се
чувствате тук? - Добре ни е)

Vojnicima je bilo hladno. (На войниците им
беше студено)

Bilo bi vam teže da ste sami. (Щеше да ви
бъде по-трудно, ако бяхте сами)

44 Както се вижда от примера, при тези глаголи съществителното по
правило е в генитив, освен в сегашно време, в единствено число, и
то само в положителната форма, ако съществителното е броимо
(както тук *problem*). С неброимо съществително би се използвал
генитив, напр. *Ima vode; Nema vode.*

Безлично *trebati*

9.9.3.2. Глаголът *trebati* (трябва) се употребява безлично (подобно на френския *falloir*), когато е в съчетание с друг глагол, напр.:

Treba da sačekamo. (Трябва да изчакаме)

Trebalo je odmah da me pozoveš. (Трябваше веднага да ме извикаш)

Ne bi trebalo da ja učestvujem u tome. (Не би трябвало аз да участвам в това)

В тези изречения лицето на извършителя на действието е показано в подчиненото изречение с конструкцията *da* + сегашно време (*da sačekamo, da pozoveš, da učestvujem*), а самият глагол *trebati* винаги е в трето лице единствено число.⁴⁵

С глагол в инфинитив, цялото сложно изречение е безлично, следователно, без определен извършител на действието:

Treba sačekati. (Трябва да се изчака)

Ne bi trebalo učestvovati u tome. (Не би трябвало да се участва в това)

Trebati с подлог

Ако *trebati* не е в съчетание с друг глагол, а със съществително или местоимение, които означават необходимо нещо, изменя се нормално във всички лица. При това съществителното или местоимението е в подлога, а лицето, на което нещото е необходимо, е в датив:

Treba mi tvoja pomoć. (Необходима ми е помощта ти)

Stare novine nikome ne trebaju. (Старите

45 Не са правилни формите с изменение на глагола *trebati*, каквито могат да се чуят от по-малко образовани хора: *Trebamo da sačekamo; Trebao si da me pozoveš* и подобни.

вестници не са нужни на никого)
Detetu su trebale nove cipele. (На детето му
трябваха нови обувки)

Безлично значение

9.9.4. Безлично и пасивно SE. - Повечето преходни и непреходни глаголи могат да станат безлични, ако им се добави енклитичното местоимение *se*. Това е същото местоимение, което служи за образуване на възвратните глаголи (9.9.1), само че в този случай е само в трето лице единствено число. Примери:

Videlo se da je umoran. (Виждаше се, че е уморен)

U ovoj fabrici se malo radi. (В тази фабрика малко се работи)

Priča se da je zaljubljen. (Говори се, че е влюбен)

Sve se može kad se hoće. (поговорка) (≈ При добро желание всичко се постига)

Със съществително или прилагателно в датив безличното *se* показва, че лицето, обозначено с датив, желае да е готово или предразположено да извърши действието, обозначено с глагола. Оттук и изречения като:

Detetu se spava (На детето му се спи) (= *dete je pospano*) (= детето е сънливо).

Jedu mi se bombone (Ядат ми се бонбони) (= *osećam želju za bombonama*) (= изпитвам желание за бонбони).

Nama se nije izlazilo (Не ни се излизаше) (= *nismo imali volje da izađemo*) (= нямахме настроение да излизаме).

Пасивно значение

Употребено с преходен глагол и при посочване предмета на действие, безличното *se* получава **пасивно** значение, напр.:

Ova knjiga se lako čita. (Тази книга се чете леко)

Prodaje se motorni čamac. (Продава се моторна лодка)

Čarape se peru u mlakoј vodi. (Чорапите се перат в хладка вода)

Както би било и при глагола в пасив, предметът на действието в тези изречения е подлог (*knjiga, čamac, čarape*)

9.10. СТРАДАТЕЛЕН ЗАЛОГ (ПАСИВ)

Страдателният залог (пасивът) по принцип се образува както и в други езици, т.е. от минало страдателно причастие (пасивен партицип) и съответното време на глагола *biti*. Онова, което в активната конструкция би било допълнение (напр. *Uradiću posao na vreme* (Ще свърша работата на време)), в пасивната става подлог, както в:

Posao će biti urađen na vreme. (Работата ще бъде свършена на време)

Двояко значение на сегашно време

При това трябва да се обърне внимание на факта, че презенсът на пасива (*sam, si, je...* + минало страдателно причастие) може да има двояко значение. Той е истинско сегашно време само когато описва **състояние** или **особеност**, напр.:

Vrata su otvorena. (Вратата е отворена)

Staklo je premazano zaštitnim slojem.

(Стъклото е покрито със защитен слой)

Ако изразява действие, същата структура ще означава минало време:

Škola je otvorena 1932. godine. (Училището е открито през 1932 год.)

За изразяване на сегашно действие най-често ще се употреби безлично-страдателното *se*, описано в предишния раздел, напр.:

Danas se otvara škola za strane jezike. (Днес се открива школа за чужди езици)

Ако става дума за обичайно действие, може да се употреби сегашно време от *bivati* (итеративен глагол срещу глагола *biti*):

Svako biva nagrađen prema zaslugama.
(Всеки бива награден според заслугите)

Извършител на действието

9.10.1. При употреба на пасив в сръбски рядко се посочва извършителят на действието (агенсът). Понякога, но само в официалната реч, той може да се въведе чрез структурата *od strane* + генитив (или само *od* + генитив), напр.:

Presuda je potvrđena od (strane) Vrhovnog suda. (Присъдата е потвърдена от Върховния съд)

За неодоушевен извършител може да се употреби инструментал, напр.:

Grad je pogođen zemljotresom. (Градът е засегнат от земетресение)

Obuzet radošću, sve nas je počastio pićem.
(Обзет от радост, почерпи всички нас с питие)

Все пак, извършителят на действието най-често остава непосочен, понеже пасивът се употребява главно за действия, чийто извършител не се знае или не е важен. В

езиците с фиксиран словоред пасивът често служи за преместване на извършителя на действието в т.нар. рематично положение, т.е. в тази част на изречението, където пада логическото ударение. В сръбски такъв пасив (напр. „Amerika je otkrivena od strane Kolumba.“ (Америка е открита от страна на Колумб)) би звучал крайно неестествено. Вместо него би се употребило активно изречение, в което същият словоред е гарантиран от падежните окончания, които ясно показват кое е допълнението и кой – подлогът: *Ameriku je otkrio Kolumbo.* (Колумб е открил Америка)

9.11. ТИПОВЕ ИЗМЕНЕНИЯ НА ГЛАГОЛА

Между основата и личните окончания при различни глаголи се вмъкват различни гласни (напр. *ter-a-m* (карам), *ber-e-m* (бера), *žur-i-m* (бързам)). При това, фонетични промени могат да настъпят и в основата (напр. *uzeti: uzm-et* (взема), *peći: peč-et* (пека), *pek-u* (пекат), *pec-i* (печи)). Последствие от това е такова разнообразие, че в сръбски на практика не е възможно да се направи разпределение по спрежения, както да кажем в латинския или в романските езици. Граматиците, наистина, деляха глаголите на шест или седем „категории“ („vrste“), но всяка от тях има и подкатегории, понякога доста различни помежду си.

Инфинитив и 1 лице единствено число сегашно време

Вместо „категориите“ тук ще направим класификация според окончанието на инфинитива и първо лице единствено число сегашно време, форми, с които се представят глаголите във всеки по-добър речник. От тях могат да се получат и останалите форми на глагола, като се

имат пред вид правилата, които дадохме в разделите 9.5 – 9.10.

В дадения по-долу преглед, за първи пример във всеки образец на изменението посочваме инфинитива и презенса, за останалите – само инфинитива, освен ако в сегашно време не настъпват фонетични промени, като напр. йотация.

Производни с префикс

Трябва да се имам пред вид, че производните, получени с помощта на префикси, се изменят както и основният глагол, например, като *dati*, *dam* (дам) ще се изменят и *dodati* (добавя), *izdati* (издам (напр. книга)), *odati* (издам, предам), *predati* (предам), *prodati* (продам) и т.н.

За всеки тип посочваме и трето лице множествено число, което е важно заради основата, а освен това, и второ лице повелително наклонение, и минало страдателно причастие като форми, които често са неправилни. Подразбира се, че много глаголи нямат минало страдателно причастие, защото не са преходни.

9.11.1. Глаголи на **-ti**

9.11.1.1. Инфинитив на **-ati**, сегашно време на **-am**: *pitati*, *pitam* (питама); така също и *dati* (дам), *gledati* (гледам), *znati* (знам), *slušati* (слушам), *igrati* (играя, танцувам), *čuvati* (пазя), *spavati* (спя), *uvažavati* (вземам пред вид), *navikavati* (привиквам) и т.н.

3 л. множествено число сегашно време: *pitaju*

Повелително наклонение: *pitaj*

Минало страдателно причастие: *pitana*, *-a*, *-o*

9.11.1.2. **-ati**, **-em**: (A) *orati*, *orem* (ора); а също и *kašljati*

(кашлям), *lajati* (лая), *počinjati* (започвам), *rvati se* (боря се) и т.н.

(Б) с йотация: *pisati*, *pišem* (пиша); а също и *kretati* – *krećem* (тръгвам), *glodati* – *glodem* (глозгам), *vezati* – *vežem* (връзвам), *plakati* – *plačem* (плача), *lagati* – *lažem* (лъжа), *deformisati* – *deformišem* (деформирам), *kapati* – *kaplјem* (капя), *hramati* – *hramlјem* (куцам) и т.н.

(В) с изменение на основата в сегашно време: *zvati* – *zovem* (зова, наричам), *brati* – *berem* (бера), *prati* – *perem* (пера), *klati* – *kolјem* (коля) и т.н.;

3 л. мн. ч.: *oru*, *pišu*, *zovu*

Повел. накл.: *ori*, *piši*, *zovi*

Мин. стр. прич.: *oran*, *pisan*, *zvan*

9.11.1.3. -ati, -im: *držati*, *držim* (държа); а също и *ležati* (лежа), *čučati* (клеча), *blejati* (блея), *zaspati* (заспя), *pljuštati* (валя из ведро), *zviždati* (свиря), *bojati se* (боя се) и т.н.
Неправилно: *stajati* (освен *stojati*) – *stojim* (стоя).

3 л. мн. ч.: *drže*

Повел. накл.: *drži*

Мин. стр. прич.: *držan*

9.11.1.4. -ovati, -ujem: *poštovati*, *poštujem* (уважавам); а също и *kupovati* (купувам), *verovati* (вярвам), *putovati* (пътувам), *trgovati* (търгувам), *mirovati* (мирувам), *kovati* (кова), *psovati* (псувам), *trovati* (тровя), *napredovati* (напредвам), *razlikovati* (различавам) и т.н.

3 л. мн. ч.: *poštuju*

Повел. накл.: *poštuj*

Мин. стр. прич.: *poštovan*.

9.11.1.5. -evati, -ujem: *bičevati*, *bičujem* (бичувам); а също и *kraljevati* (кралувам, царувам), *carevati* (царувам),

prijateljevati (има́м прия́телство), *mačevati* (фехтувам се) и т.н.

3 л. мн. ч.: *bičuju*

Повел. накл.: *bičuj*

Мин. стр. прич.: *bičevan*.

ВНИМАНИЕ: глаголи като *uspévati* (успявам), *zagrévati* (затоплям), *ismévati* (осмивам), *zahtévati* (изисквам) и т.н. имат сегашно време *uspevam, zagrevam* и т.н., следователно принадлежат към типа *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.1.6. -avati, -ajem: *davati, dajem* (давам); а също и *udavati* (омъжвам), *poznavati* (познавам), *priznavati* (признавам) и т.н.

3 л. мн. ч.: *daju*

Повел. накл.: *daji*⁴⁶

Мин. стр. прич.: *davan*.

9.11.1.7. -ivati, -ujem: *darivati, darujem* (дарявам); а също и *kazivati* (казвам), *oplakivati* (оплаквам), *zagađivati* (замърсявам), *pobeđivati* (побеждавам), *dobacivati* (подхвърлям, подмятам), *objavljivati* (публикувам), *sahranjivati* (погребвам) и т.н.

3 л. мн. ч.: *daruju*

Повел. накл.: *daruj*

Мин. стр. прич.: *darivan*.

ВНИМАНИЕ: глаголи като *osnívati* (основавам), *dozívati* (повиквам), *potkívati* (подковавам), *zalívati* (поливам) и т.н. имат сегашно време *osnivam, dozivam* и т.н., следователно принадлежат към типа *-ati, -am*

46 Този императив е съвсем необичаен и вместо него се употребява императив от свършените глаголи *dati (daj), poznati (poznaj)* и т.н.

(9.11.1.1).

9.11.1.8. -uvati, -ujem: *pljuvati, pljujem* (плюя); а също и *bljuvati* (повръщам), *kljuvati* (кълва).

3 л. мн. ч.: *pljuju*

Повел. накл.: *pljuj*

Мин. стр. прич.: *pljuvan*.

ВНИМАНИЕ: глаголи като *duvati* (духам), *čuvati* (пазя), *obuvati* (обувам), *izuvati* (събувам) и т.н. имат сегашно време *duvam, čuвам* и т.н., следователно принадлежат към типа *-ati, -am* (9.11.1.1).

9.11.2. Глаголи на *-eti*

9.11.2.1. -eti, -em: (А) с *-e-* във всички форми: *umeti, umem* (умея); а също и *smeti* (смея, позволено ми е), *rozumeti* (разбирам), *uspeti* (успея), *dospeti* (смогна), *prispeti* (пристигна), *naspeti* (хрумне ми).

3 л. мн. ч.: *umeju*

Повел. накл.: *umej*

Мин. деятелно причастие: *umeo, umela, umelo*

Мин. стр. прич.: няма.

(Б) Без *-e-* в 3 лице множествено число, повелително наклонение и минало деятелно причастие: *umreti, umrem* (умра); а също и *dopreti* (достигна), *upreti* (насоча), *nadreti* (нахлуя) и още няколко по-редки.

3 л. мн. ч.: *umru*

Повел. накл.: *umri*

Мин. деятелно причастие: *umro, umrla, umrlo*

Мин. стр. прич.: няма.

ЗАБЕЛЕЖКА: така се изменят и *nazreti* (съзра), *prezreti* (презра), но в миналото деятелно причастие палят *-e-*: *nazreo, -ela, -elo, prezreo, -ela, -elo*.

(В) С изменение на основата в сегашно време:
uzeti, uzmem (взема); *oteti, otmem* (отнема); *zapeti, zapnem*
(запъна); *popeti, popnem* (кача); *početi, počnem* (почна);
začeti, začnem (започна); *kleti, kunem* (кълна); *mleti, meljem*
(меля); *peti, penjem* (качвам); *doneti, donesem* (донеса) (и
другите на *-neti, -nesem*) и т.н.

3 л. мн. ч.: *uzmi, otmi, zapni, popni, počni, začni*,
kuni, melju, donesu и т.н.

Повел. накл.: *uzmi, otmi, zapni, popni, počni, začni*,
kuni, melji, donesi и т.н.

Мин. стр. прич.: *uzet, otet, zapet, popet, počet, začet*,
klet, donet изключение е *mleven* (млян) от *mleti*.

9.11.2.2. -eti, -im: *videti, vidim* (виждам; видя); а също и
želeti (желая), *trpeti* (търпя, страдам), *živeti* (живея), *goreti*
(горя), *leteti* (летя), *ogladneti* (огладнея), *vrteti* (въртя),
smrdeti (смърдя) и т.н.

3 л. мн. ч.: *vide*

Повел. накл.: *vidi*

Мин. стр. прич.: *viđen, željen, (pre)trpljen*
(изтърпян), *(do)življen* (преживян); останалите нямат
минало страдателно причастие.

9.11.3. Глаголи на *-iti*

9.11.3.1. -eti, -im: *nositi, nosim* (нося); а също и *gasiti* (гася),
voziti (карам, возя), *krojiti* (кроя), *moliti* (моля), *krstiti*
(кръстя), *graditi* (строя), *ljubiti* (целувам), *misлити* (мисля),
žuriti (бързам), *govoriti* (говоря), *skočiti* (скоча), *tumačiti*
(тълкувам, превеждам), *trošiti* (харча) и т.н.

3 л. мн. ч.: *nose*

Повел. накл.: *nosi*

Мин. стр. прич.: *nošen*

9.11.3.2. -eti, -ijem: *biti, bijem* (бия); а също и *piti (pijem)* (пия), *viti* (вия), *liti* (лея), *šiti* (шия), *kriti* (крия), *umiti* (умия) и т.н.

3 л. мн. ч.: *biju*

Повел. накл.: *bij*

Мин. стр. прич.: *bijen* (бит), *(raz)vijen* (развит), но *liven* (лят), *šiven* (шит), *(sa)kriven* (скрит), *umiven* (умит)

ЗАБЕЛЕЖКА: всеки от тези глаголи има доста производни с префикси: *ubiti* (убия), *dobiti* (получа), *razbiti* (счупя) и т.н.; *popiti* (изпия), *ispiti* (изпия), *napiti se* (напия се) и т.н.; *razviti* (развия), *saviti* (свия), *naviti* (навия) и т.н.; *izliti* (излея), *uliti* (налея), *proliti* (разлея) и т.н.; *sašiti* (ушия), *ušiti* (зашия) и т.н.; *sakriti* (скрия), *pokriti* (покрива), *otkriti* (открива) и т.н.

9.11.4. Глаголи на *-uti*

9.11.4.1. -uti, -ujem: *čuti, čujem* (чувам; чуя); а също и *obuti* (обуя), *izuti* (събуя) и няколко други.

3 л. мн. ч.: *čuju*

Повел. накл.: *čuj*

Мин. стр. прич.: *čiven* (днес само като същинско прилагателно, виж 9.8.2.3), *obuven, izuven* и т.н.

9.11.4.2. -nuti, -nem: *dirnuti, dirnem* (докосна); а също и *nagnuti* (наведа), *upregnuti* (впрегна), *trgnuti* (дръпна), *pljunuti* (изплюя), *tonuti* (потъвам), *ginuti* (гина), *venuti* (вехна), *viknuti* (викна), *šapnuti* (прошепна) и т.н., както и *taknuti* (мръдна, поместя), *taknuti* (пипна, докосна), *niknuti* (поникна), *naviknuti* (навикна, привикна), *puknuti* (пукна се), *crknuti* (пукна, умра) и т.н., които имат алтернативен инфинитив на *-ći* (виж 9.11.7.1).

3 л. мн. ч.: *dirnu*

Повел. накл.: *dirni*

Мин. стр. прич.: *dirnut*

ЗАБЕЛЕЖКА: така се изменя и глаголът *stati*, *stanem* (стана; спра) (някогашен *stanuti*) и неговите производни с префикс *postati* (стана (някакъв)), *zastati* (спра; заваря), *prestati* (престана, спра), *ustati* (стана (изправя се)) и т.н., но миналото деятелно причастие е *stao*, *stala*, *stalo*; няма минало страдателно причастие.

За глаголите на *-suti* виж 9.12.

9.11.5. Глаголи на *-sti*. - Всички имат сегашно време на *-em*, *-eš*, *-e*, *-emo*, *-ete*, *-u*, но пред окончанието се появяват различни съгласни, които не са видими в инфинитива. Миналото страдателно причастие, ако има такова, е с окончание *-en*.

9.11.5.1. plesti, pletem (плета), а също и *omesti* (измета;; попреча), *svasti* (цъфтя) и т.н.

Повел. накл.: *pleti*

Мин. деятелно причастие: *pleo*, *-la*, *-lo*

Мин. стр. прич.: *pleten*

9.11.5.2. sresti, sretem (срещна) и т.н.

Повел. накл.: *sretni*

Мин. деятелно причастие: *sreo*

Мин. стр. прич.: няма

9.11.5.3. dovesti, dovedem (доведа) (и други на *-vesti*, свършен вид срещу *voditi* (вода)), а също и *jesti* (ям), *presti* (преда), *krasti* (крада) и т.н.

Повел. накл.: *dovedi*

Мин. деятелно причастие: *doveo*

Мин. стр. прич.: *doveden*

9.11.5.4. dovesti, dovezem (докарам) (и други на *-vesti*, свършен вид срещу *voziti* (карам, возя)), а също и *vésti – vezem* (бродирам), *gristi* (гряза), *musti* (доя) и т.н.

Повел. накл.: *dovezi*

Мин. деятелно причастие: *dovezao*

Мин. стр. прич.: *dovezen*

9.11.5.6. pasti, padnem (падна)(и други на *-pasti*), а също и *sesti* (седна).

Повел. накл.: *padni* (но *sedi*, освен *sedni*)

Мин. деятелно причастие: *pao*

Мин. стр. прич.: няма (но от преходния *napasti* (нападна) е *napadnut*)

9.11.5.7. tresti, tresem (треса; тръскам), а също и *spásti – spássem* (спася)⁴⁷, *pásti* (паса) – *pássem* (= ям трева и други растения, за животни).

Повел. накл.: *tresi*

Мин. деятелно причастие: *tresao*

Мин. стр. прич.: *tresen*

9.11.5.8. rasti, rastem (раста) (и други на *-rasti*).

Повел. накл.: *rasti*

Мин. деятелно причастие: *rastao*

Мин. стр. прич.: няма

9.11.5.9. crpsti, crpem (изгребвам, изпомпвам), а също и

⁴⁷ Този глагол в по-ново време се явява във форма *spasiti – spasim*, *oni spase*, с минало деятелно причастие *spasio*, страдателно *spašen* (като типа *nositi*, виж по-горе). Друго е *spàsti – spàdnet* (смъкна, падна) от *pasti – padnem* с префикс *s-*.

производното с префикс *iscrpsti* (изчерпя, изтощя).

Повел. накл.: *crpi*

Мин. деятелно причастие: *crpaо*

Мин. стр. прич.: *crpen*⁴⁸

9.11.5.10. grepsti, grebem (дращя, дера), а също и *ogrepsti* (одраскам), *dupsti* (дълбая), *izdupsti* (издълбая).

Повел. накл.: *grebi*

Мин. деятелно причастие: *grebao*

Мин. стр. прич.: *greben*⁴⁹

9.11.6. Глаголи на *-rti* (сричкотворно **r**)

trti, trem и **tarem** (трия, търкам),₂ подобно и производните с префикс *potrti* (затрия), *zartti* (затрия, унищожя), *satrti* (затрия; залича), *utrti* (утъпча); *zastrti* (освен *zastreti*) *zastrem* (застеля), *prostrti* (освен *prostreti*) *prostrem* (простра; покроя)

Повел. накл.: *tari*

Мин. деятелно причастие: *tro, trla, trlo*

Мин. стр. прич.: *trven* и *trt*

9.11.7. Глаголи на *-ći*

9.11.7.1. maći, maknem (мръдна, поместя), а също и *taći* (пипна, докосна), *nići* (поникна), *navići* (навикна, привикна), *pući* (пукна), *crći* (пукна, умра) (виж по-горе за глаголите на *-nuti, -nem*)

3 л. мн. ч.: *maknu*

Повел. накл.: *makni*

48 Днес по-често във формата (*is*)*crpiti*, (*is*)*crpim* с минало страдателно причастие (*is*)*crpljen*.

49 Вместо *grepsti* днес по-често се среща *grebati* – *grebem*, минало страдателно причастие *greban*, вместо (*iz*)*dupsti* по-често се среща (*iz*)*dubiti* – (*iz*)*dubim* с минало страдателно причастие (*iz*)*dubljen*.

Мин. деят. прич.: *takaо*

Мин. стр. прич.: *maknut*

9.11.7.2. dići, dignem (вдигна), а също и *stići* (стигна), *romoći* (помогна), *leći* (легна), *pobeći* (побегна), *izbeći* (избегна) и т.н.

3 л. мн. ч.: *dignu*

Повел. накл.: *digni*

Мин. деят. прич.: *digaо*

Мин. стр. прич.: *dignut*

9.11.7.3. peći, pečem (пека), а също и *seći* (сека, режа), *teći* (тека), *tući* (бия), *vući* (влека, влача) (и другите на *-vući*), *obući* (облека) и т.н.

3 л. мн. ч.: *peku*

Повел. накл.: *peci*

Мин. деят. прич.: *pekaо*

Мин. стр. прич.: *pečen*

9.11.7.4. strići, strižem (стрижа)

3 л. мн. ч.: *strigu*

Повел. накл.: *strizi*

Мин. деят. прич.: *strigao*

Мин. стр. прич.: *strižen*

9.11.7.5. ići, idem (идвам, вървя, ходя, отивам), а също и *otići, odem* (отида) или *otidem* (второто днес е предимно книжно или диалектно).

Другите глаголи с основа от глагола *ići* имат *đ* в сегашно време: *izići, izidem* (изляза) (също *izaći, izadem*), *prići – pridem* (приблизва се), *sići – sidem* (сляза), *doći – dođem* (дойда), *obići – obidem* (посетя), *naići – naidem* (попадна), *preći – predem* (премина), *proći – prođem* (мина),

ući – uđem (вляза), *naći – nađem* (намеря, откроя) и т.н.

3 л. мн. ч. е *idu, odu* или *otidu, iziđu (izađu), priđu, siđu, dođu* и т.н.

Повелително наклонение е *idi, odi, otidi, iziđi (izađi), priđi, siđi, dođi* и т.н.

Сегашно деятелно причастие е *išao (išla, išlo), otišao, izišao/izašao, prišao, sišao, došao* и т.н.

Минало деепричастие е *išavši, otišavši, izišavši/izašavši, prišavši, sišavši, došavši* и т.н.

Минало страдателно причастие от *preći* е *pređen*, от *naći* е *nađen*; повечето от останалите глаголи са непреходни.

9.12. НЕПРАВИЛНИ ГЛАГОЛИ

Извън горепосочените образци на изменението остават няколко по-обичайни глагола:

- **zreti**, *zrim* (зрея), *zriš...* и по-рядко *zrem, zreš...*; 3 лице множествено число е *zru*, минало деятелно причастие *zreo, zrela, zrelo*. Също и свършените *dozreti* (дозрея), *sazreti* (узрея), *prezreti* (презрея)⁵⁰, с минало деепричастие *dozrevši* и т.н.

- **prosuti**, *prospem* (изсипя, изляя), 3 л. мн. ч. *prospu*, повел. накл. *prospi*, минало деятелно причастие *prosuo, -la, -lo*, минало деепричастие *prosuvši*, минало страдателно причастие *prosut, -a, -o*. Така се изменят и други глаголи на *-suti, -spem* (префиксални свършени срещу несвършения *sipati* (сипвам)): *posuti* (посипя), *nasuti* (насипя, наляя), *zasuti* (засипя), *dosuti* (досипя, долея), *rasuti* (разсипя),

50 *Prezreti, prezrim* със значение 'да стана прекалено зрял': да се прави разлика с *prezreti, prezrem* (презра) (виж 9.11.2.1) със значение, което съответства на съществителното *prezir* (презрение).

obasuti (обсипя) и т.н.

- **slati**, *šaljem* (изпращам), 3 л. мн. ч. *šalju*, повел. накл. *šalji*, минало деятелно причастие *slao*, *-la*, *-lo*, минало страдателно причастие *slat*, *-a*, *-o* и *slan*, *-a*, *-o*. Свършеният *poslati* (изпратя) има сегашно време *pošaljem* и *pošljem*, 3 л. мн. ч. *pošalju* и *pošlju*, повел. накл. *pošalji* и *pošlji*, мин. деят. прич. *poslao*, *-la*, *-lo*, мин. дееприч. *poslavši*, мин. страд. прич. *poslan*, *-a*, *-o* и *poslat*, *-a*, *-o*. Така се изменят и *odaslati* (изпращам), *razaslati* (разпращам).

- **žneti**, *žanjem* (жъна) и по-рядко *žnjem*, 3 л. мн. ч. *ž(a)nju*, повел. накл. *ž(a)nji*, минало деятелно причастие *žeo*, *-la* и *žnjeo*, *-la*, минало страдателно причастие *žnjeven*, *-a*, *-o*. Така се изменя и свършеният *požneti* (пожъна) (рядко *požeti*), *pož(a)njem*, мин. дееприч. *požnjevši* (рядко *poževši*), мин. страд. прич. *požnjeven*.

- **imati**, *imam* (има) се изменя като другите глаголи на *-ati*, *-am* (виж 9.11.1.1), само че няма минало страдателно причастие. В сегашно време обаче, има специални отрицателни форми:

nemat *nemato*

nemaš *nemate*

*nema*⁵¹ *nemaju*

- **moći** (мога) има неправилно сегашно време:

mogu *možemo*

možeš *možete*

51 Употребява се и като отрицание на екзистенциално *ima* (= *there is*, *il y a*, *es gibt*), напр. *Nema benzina na pumpi* (няма бензин на бензиностанцията) или във фамилиарния израз *nema veze* (няма значение) (= *ni je važno* (не е важно)). В минало и бъдеще време този глагол има обичайната отрицателна форма: *nisam imao*, *neću imati*.

može

могу

Миналото деятелно причастие е *mogao*; няма нито повелително наклонение, нито минало страдателно причастие.

9.13. СПОМАГАТЕЛНИ ГЛАГОЛИ

Спомагателните глаголи са *biti* (съм) и *hteti* (ща).

Три форми за сегашно време на *biti*

Глаголът *biti* има две, респективно три форми за сегашно време: несвършена пълна форма *jesam*, енклитична *sam* (виж 3.3.3.2) и свършена форма за сегашно време *budem*⁵².

<i>jesam</i>	<i>jesmo</i>	<i>sam</i>	<i>smo</i>	<i>budem</i>	<i>budemo</i>
<i>jesi</i>	<i>jeste</i>	<i>si</i>	<i>ste</i>	<i>budeš</i>	<i>budete</i>
<i>jest(e)</i>	<i>jesu</i>	<i>je</i>	<i>su</i>	<i>bude</i>	<i>budu</i>

Употреба на по-кратката форма

Енклитичната форма *sam*, *si* и т.н. се употребява след думи с ударение, напр. *Mi smo ovde* (ние сме тук), *Svi su zadovoljni* (всички са доволни), *Kraj tebe sam* (до теб съм) и подобни. Специална употреба има с миналото деятелно причастие за образуване на минало време (перфект) (*došao*

52 Някои граматичи говорят за отделен глагол *jesam*, който има само сегашно време (няма инфинитив), а за истинско сегашно време от *biti* смятат *budem*. Смятаме, че такова разграничаване не е оправдано, защото на изреченията с глагола *biti* в минало или бъдеще време (напр. *Bio sam spreman* (бях готов), *Biću spreman* (ще съм готов)) в сегашно време отговарят форми с *(je)sam* (*Spreman sam*), а **Budem spreman* (*бъда готов) не е възможно. Поради това в речниците думата *jesam* винаги има препратка към *biti*.

sam (дойдох) и т.н., виж 9.6.4).

Употреба на по-дългата форма

9.13.1. Формата с ударение в трето лице единствено число първоначално е гласяла *jest*, докато днес значително по-обичайна е формата *jeste*. Формите с ударение се употребяват в четири случая:

(1) За задаване на въпрос в сегашно време (в случай, че не използваме конструкцията *da li*, виж 9.2). При това трето лице единствено число пред *li* се редуцира до *je*, което в този случай е с ударение. Примери:

Jesam li dobro uradio? (Добре ли направих?)

Je li stigao šef? (Пристигна ли шефът?)

Je li zadovoljan? (Доволен ли е?)

Jesmo li svi ovde? (Всички ли сме тук?)

Jeste li se odmorili? (Отпочинахте ли си?)

(2) Ако е отпаднала субстантивната част на сказуемото или миналото деятелно причастие след спомагателния глагол:

- Jesu li svi ovde? – *Jesu*. (Всички ли са тук?)

- Да)

Ja nisam ništa pio te noći, ali moji drugovi *jesu* (= pili su). (Аз не пий нищо тази нощ, но моите приятели пиха)

(3) Ако на глагола *biti* се придава особено ударение, напр.:

Ja *jesam* za demokratiju, ali ovo je previše.

(Аз съм за демокрация, но това е прекалено)

Jeste majstor taj Pera, mora mu se priznati!

(Този Пера, трябва да му се признае, *наистина* е майстор!)

(4) Ако глаголт *biti* се окаже далеч от второто място в изречението, така че не може да се употреби енклитика:

Najveći filmski komičar svih vremena, po jednoglasnom mišljenju kritičara, *jeste* Čarli Čaplin. (Най-големият филмов комик на всички времена, според единодушното мнение на критиците, е Чарли Чаплин)

Отрицателна форма за сегашно време на *biti*

9.13.1.1. Съществуват специални отрицателни форми в сегашно време:

<i>nisam</i>	<i>nismo</i>
<i>nisi</i>	<i>niste</i>
<i>nije</i>	<i>nisu</i>

Употреба на формата за сегашно време *budem*

9.13.1.2. Свършената форма за сегашно време *budem*, *budeš* и т.н., както и сегашното време на свършените глаголи (виж 9.4.4), не се среща в неподчинено изречение, а само в подчинено, където се отнася за бъдеще или за относително бъдеще:

Izaći ćemo kad *bude* toplije. (Ще излезем, когато стане по-топло)

Ako *budeš* neposlušna (*Budeš* li neposlušna), kazniću te. (Ако бъдеш непослушна, ще те накажа)

Kao dete želeo sam da *budem* pilot. (Като дете исках да стана пилот)

Като спомагателен глагол служи за образуване на футурум II (виж 9.7).

Прости времена от *biti*

9.13.1.3. Останалите прости форми на глагола *biti*

АОРИСТ		ИМПЕРФЕКТ			
<i>bih</i>	<i>bismo</i>	<i>bejah,</i>	<i>beh</i>	<i>bejasmo,</i>	<i>besmo</i>
<i>bi</i>	<i>biste</i>	<i>bejaše,</i>	<i>beše</i>	<i>bejaste,</i>	<i>beste</i>
<i>bi</i>	<i>biše</i>	<i>bejaše,</i>	<i>beše</i>	<i>bejahu,</i>	<i>behu</i>

ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

----	<i>budimo</i>
<i>budi</i>	<i>budite</i>
<i>(neka bude)</i>	<i>(neka budu)</i>

Минало деятелно причастие: *bio, bila, bilo* мн.ч. *bili, bile, bila*.

Сегашно деепричастие: *budući*⁵³.

Аорист се употребява самостоятелно много малко, но като спомагателен глагол служи за образуване на условно наклонение (виж 9.5.2), в който случай 3 лице множествено число гласи *bi*.

Сегашното деепричастие се употребява главно в рамките на съюза *budući da* (= *pošto, s obzirom na to da* [тъй като, понеже]), изразяващ причинно отношение.

53 Няма минало страдателно причастие, тъй като глаголт не е преходен. Миналото деепричастие би гласяло *bivši*, но днес не се употребява с тази функция, а като прилагателно (*bivši, -a, -e*), със значение 'придешен', 'някогашен' (бивш).

Сложни времена на *biti*

9.13.1.4. Сложни форми на глагола *biti*:

ФУТУРУМ

biću

bićemo

bićeš

bićete

biće

biće

ПЕРФЕКТ

bio/bila sam

bili/bile smo

bio/bila/bilo si

bili/bile/bila ste

bio/bila/bilo je

bili/bile/bila su

УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

bio/bila sam

bili/bile bismo

bio/bila/bilo si

bili/bile/bila biste

bio/bila/bilo je

bili/bile/bila bi

ФУТУРУМ II

budem bio/bila

budemo bili/bile

budeš bio/bila/bilo

budete bili/bile/bila

bude bio/bila/bilo

budu bili/bile/bila

Ако има предшестващ подлог или някоя друга дума с ударение, енклитиката ще дойде пред миналото деятелно причастие [или инфинитива]: *ja ću biti* (аз ще бъда), *možda ćemo biti* (може би ще бъдем); *ja sam bio* (аз съм бил; аз бях), *ovde smo bili* (тук бяхме); *već bih bila* (вече бих била; вече щях да бъда), *svi biste bili* (всички бихте били; всички щяхте да бъдете) и т.н.

Футурум втори от *biti* се употребява рядко, тъй като значението му е същото като на самата форма *budem*: *kad budeš bio gotov = kad budeš gotov* (когато бъдеш (станеш) готов).

По-дълга и по-кратка форма за сегашно време

9.13.2. Глаголът *hteti* има пълна и енклитична форма за сегашно време. Първо лице единствено число окончава на *-и*, както и при глагола *moći* (виж 9.6.1, 9.12):

<i>hoću</i>	<i>hoćemo</i>	<i>ću</i>	<i>ćemo</i>
<i>hoćeš</i>	<i>hoćete</i>	<i>ćeš</i>	<i>ćete</i>
<i>hoće</i>	<i>hoće</i>	<i>će</i>	<i>ćete</i>

Формата *ću*, *ćeš* и т.н. служи изключително за образуване на бъдеще време. Формата *hoću*, *hoćeš* и т.н. се употребява със значение 'želeći', а като спомагателен глагол – само във въпросителната форма за бъдеще време (*Hoću li te videti?*, *Hoćete li doći?* виж 9.6.6.2).

Отрицателна форма за сегашно време на *hteti*

9.13.2.1. Има специална отрицателна форма за сегашно време:

<i>neću</i>	<i>nećemo</i>
<i>nećeš</i>	<i>nećete</i>
<i>neće</i>	<i>neće</i>

Тези форми пред инфинитива служат за образуване на отрицателно бъдеще време (*Sutra neću raditi* (Утре няма да работя)). Пред конструкцията *da* + сегашно време имат значение на желание (*Neću da radim* = Ne želim da radim (Не ща да работя)), макар че в разговорната реч и тази конструкция се чува със значение на бъдеще време.

Същата семантична разлика, в зависимост от предшестващото изречение, може да се появи и при самостоятелно употребен глагол *hteti*:

- Hoćeš li raditi sutra? - *Neću* (= Neću raditi).

(- Ще работиш ли утре? - Не)

- Metni igračke na mesto! - *Neću!* (= Ne

želim). (Постави играчките на мястото им! -
Не ща)

Аорист на *hteti*

9.13.2.2. От другите прости времена донякъде се употребява само аорист, с по две форми:

htedoh, hteh *htedosmo, htesmo*

htede, hte *htedoste, hteste*

htede, hte *htedoše, hteše*

Минало деятелно причастие: *hteo, htela, htelo*, мн.ч.
hteli, htele, htela

Минало страдателно причастие: няма

Сегашно деепричастие: *hoteći*

Минало деепричастие: *htevši*

9.13.2.3. Сложни форми на *hteti*

БЪДЕЩЕ ВРЕМЕ

hteću *htećemo*

htećeš *htećete*

hteće *hteće*

ПЕРФЕКТ

hteo/htela sam *hteli/htele smo*

hteo/htela/htelo si *hteli/htele/htela ste*

hteo/htela/htelo je *hteli/htele/htela su*

УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

hteo/htela bih *hteli/htele bismo*
hteo/htela/htelo bi *hteli/htele/htela biste*
hteo/htela/htelo bi *hteli/htele/htela bi*

ФУТУРУМ II

budem hteo/htela *budemo hteli/htele*
budeš hteo/htela/htelo *budete hteli/htele/htela*
bude hteo/htela/htelo *budu hteli/htele/htela*

Местоположение на енклитиката

Ако има предшествващ подлог или някоя друга дума с ударение, енклитиката ще дойде пред миналото деятелно причастие [или инфинитива]: бъдеще време *ja ću hteti* (аз ще искам) и т.н., перфект *svi smo hteli* (всички сме искали; всички искахме) и т.н., условно наклонение *možda biste hteli* (сигурно бихте искали) и т.н., отрицателен перфект *nisam hteo* (не съм искал; не исках) и т.н., отрицателно условно наклонение *ne bih hteo* (не бих искал) и т.н.

